

V RAZVOJ PRIVREDNIH DJELATNOSTI U SFR JUGOSLAVIJI

Društveni proizvod

Da bi se što objektivnije prikazao posleratni razvoj Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nužno je uzeti u obzir materijalni i društveni položaj Kraljevine Jugoslavije, stepen razaranja, koja je pretrpjela zemlja u drugom svjetskom ratu, kako u materijalnom, tako i u ljudskom faktoru i ogromne napore, koji su se morali preduzeti u zemlji prvih dana poslije oslobođenja. Odmah poslije rata, u granicama mogućnosti, utvrđene su štete nastale ratnim razaranja. Ali obim kapaciteta, s kojim se moglo računati na početku obnove i izgradnje - nije se mogao preciznije ocjeniti. Bilo kakve značajnije materijalne pomoći za obnovu porušenih saobraćajnica, industrijskih objekata i drugih privrednih i neprivrednih kapaciteta, sa strane nije bilo. Pomoć je bila minimalna, ili je skoro izostala. Pored problema u oblasti razrušene privrede, zemlja se posebno suočavala sa nedostatkom osnovnih sirovina, pogonskih goriva i drugih materijala, kao i sa nedostatkom stručnih kadrova, uz ozbiljne probleme i brigu za ishranu stanovništva, zbog nedostatka osnovnih prehrambenih proizvoda. Dodavši tome i nevolje oko smještaja stanovništva zbog velikog broja porušenih stambenih objekata, i zbog drugih neophodnih potreba, može se pretpostaviti sa kakvim se poteškoćama sreća narodna vlast u prvim posleratnim godinama.

Već u 1944. u krajevima, koji su bili oslobođeni, a 1945. godine po oslobođenju cijele zemlje, bilo je organizovano gotovo cjelokupno radno sposobno stanovništvo na obnovi osnovnih kapaciteta u privredi i stambenim rješenjima. Težište obnove, bilo je u prvom planu na osposobljavanju saobraćajnica, električnih centrala i rudnika uglja, što je predstavljalo osnovu za pokretanje ostalih privrednih djelatnosti.

Rješavanjem ovih, a i još nekih najnužnijih potreba za obnovu proizvodnje, stvoreni su uslovi za pokretanje trgovine i za organizovanje snabdevanje stanovništva u uslovima oskudice, najosnovnijim proizvodima za ishranu.

Preciznu procjenu o obimu ukupne proizvodnje za 1945. godinu, s obzirom da je zemlja bila još u ratu, bilo je nemoguće obračunati. Neke grube procjene govore, da je obim ukupne privredne aktivnosti u drugoj polovini 1945. bio na nivou oko jedne trećine nivoa 1939. godine.

Već u 1946. godini bitno su se osjetili rezultati i naponi radnih ljudi u obnovi zemlje posle završetka rata. Tako je obim ukupne privredne aktivnosti u 1946. godini dostigao nivo u odnosu na 1939, u industriji 79%, u poljoprivredi 69%, u saobraćaju 80%, dok je građevinarstvo imalo za 20% veći obim proizvodnje, nego u 1939. godini.

U 1947. godini društveni proizvod ukupne privrede bio je po procjenama i cijenama iz 1966. niži za 3% nego u 1939. godini.

Društveni proizvod, kao najsrodniji agregatni pokazatelj rezultata ukupne privredne aktivnosti, imao je u cjelini vrlo dinamičan rast u cijelom posleratnom periodu sa izvjesnim oscilacijama u pojedinim petogodišnjim vremenskim razmacima.

Društveni proizvod po djelatnostima u cijenama iz 1972. godine.

| Godina | u milionima dinara | | | | | | | | | |
|-------------------------------------|------------------------------|------------------------|---------------------------|-----------|-----------|----------------|-----------|----------|----------------|-------------------------------|
| | Privredne djelatnosti ukupno | Industrija i rudarstvo | Poljoprivreda i ribarstvo | Šumarstvo | Zanatstvo | Građevinarstvo | Saobraćaj | Trgovina | Ugostiteljstvo | Ostale proizvodne djelatnosti |
| 1952 | 59743 | 12958 | 18412 | 2220 | 3170 | 7454 | 4045 | 7289 | 2678 | 1517 |
| 1972 | 245515 | 86086 | 41222 | 2581 | 7721 | 25956 | 21132 | 46150 | 7671 | 6987 |
| 1990 | 364545 | 159078 | 55188 | 2881 | 12152 | 24779 | 34967 | 53010 | 8816 | 13675 |
| Koeficijent porasla 1990/52, 1952=1 | 6.1 | 12.3 | 3.0 | 1.3 | 3.8 | 3.3 | 8.6 | 7.3 | 3.3 | 9.0 |
| Prosječna godišnja stopa rasta % | 5.4 | 7.3 | 3.1 | 1.1 | 3.9 | 3.5 | 6.2 | 5.8 | 3.3 | 6.0 |
| Učešće u 1990 | 1(H) | 43.7 | 15.1 | 0.8 | 3.3 | 6.8 | 9.6 | 14.5 | 2.4 | 3.8 |

Kroz čitav posleratni period, osim 1990. godine, razvoj privrede i rast društvenog proizvoda, bio je stalan. Prije svega, prevaziđena je predratna, izrazito agrarna struktura privrede i stanovništva - Industrija je

poslije 1959. godine zauzimala prvo mjesto po obimu proizvodnje i ostvarenju društvenog proizvoda u odnosu, na sve druge grane privredne djelatnosti - Poljoprivredu, koja je prije rata imala primat u formiranju društvenog proizvoda, zamijenila je industrijska proizvodnja.

Društveni proizvod u 1990. godini porastao je za 6,1 puta u odnosu na 1952. godinu. Poseban doprinos povećanju ukupne proizvodnje i društvenog proizvoda dao je društveni sektor privrede, čija je proizvodnja u pomenutom periodu porasla za 8,5 puta i koji učestvuje sa 88 posto u ukupnom društvenom proizvodu.

U 1990 godini industrijska proizvodnja učestvovala je u ostvarenju društvenog proizvoda sa skoro polovinu (43,7%) njegovog ukupnog obima. Poljoprivreda je učestvovala sa 15,1%, trgovina sa 14,5%, dok su sve ostale grane učestvovala ispod 10%.

Koeficijent rasta ukupne privrede 1990/1952 bio je 6,1 puta veći nego 1952. godine. I po obimu rasta društvenog proizvoda u datom periodu industrija i rudarstvo imaju najbrži rast i daleko veći nego bilo koja druga djelatnost (12,3 puta veći). Poslije industrije, po obimu rasta društvenog proizvoda najbolji rezultat ostvaren je u saobraćaju sa 8,6 puta, a na trećem mjestu se nalazi trgovina sa 7,3 puta. Poljoprivreda, vodoprivreda i ribarstvo imale su četiri puta manji rast društvenog proizvoda od industrije i on je bio samo 3,0 puta veći u 1990. u odnosu na 1952. godinu.

Sagledavajući godišnje stope rasta pojedinih djelatnosti u vremenu 1952-1990. godine, vidi se, da su i godišnje stope rasta rasle po istom rasporedu kao i koeficijenti rasta. Industrija se i po ovome pokazatelju nalazi na prvom mjestu, sa prosječnom godišnjom stopom od 7,3%, dok je cjela privreda imala rast od 5,4% prosječno godišnje. Poslije industrije na drugom mjestu po prosječnoj godišnjoj stopi rasta nalazi se saobraćaj sa 6,2%, a na trećem - trgovina sa 5,8%. Poljoprivreda je imala prosječnu godišnju stopu rasta od 3,1%.

Sva ova tri pokazatelja - koeficijent rasta, godišnje stope rasta pojedinih privrednih djelatnosti, kao i njihovo učešće u ukupnom rastu društvenog proizvoda u posleratnom periodu pokazuju, da su prioriteti

razvoja privrede bili prvenstveno u industriji i rudarstvu, saobraćaju, te je kao rezultat povećane proizvodnje došlo i do većih stopa rasta trgovine.

U pojedinim vremenskim razdobljima dolazilo je do osjetnih promjena rasta proizvodnje, pa prema tome i društvenog proizvoda. Najniži rast društvenog proizvoda bio je u periodu obnove i početne izgradnje zemlje od 1948. do 1952. godine i to samo 2% godišnje. Velike teškoće u preorijentaciji izgradnje, nastale su zbog mjera koje su u to vrijeme preduzimale zemlje socijalističkog bloka (lagera). Sve te mjere, kako privredne, tako i vojne i političke, sprovedene prema našoj zemlji, imale su za cilj zastoj u ukupnoj proizvodnji, osiromašenje stanovništva i ostvarenje ciljeva politike Informbiroa.

Najbrži rast društvenog proizvoda bio je u vremenu od 1957. do 1960. godine i iznosio je 11,3 posto prosječnog godišnjeg rasta. Ovako visoka stopa rasta nije zabilježena ni u jednoj zemlji Evrope, pa i svijeta.

Društveni proizvod cjelokupne privrede u vremenu od 1952. do 1990. godine rastao je za 5,4% prosječno godišnje, a po stanovniku 4,7%. Društveni proizvod po stanovniku nije pratio opšta privredna kretanja u vremenskim periodima i u pojedinim područjima. Na to su svakako imale uticaja i razlike u stopama prirodnog priraštaja stanovništva i razvijenosti područja. Narodni dohodak Kraljevine Jugoslavije za 16 godina, tj. od 1923. do 1939. godine porastao je za svega 47% po cijenama 1938. godine". Stanovništvo je u tom periodu poraslo za 27%. Rast narodnog dohotka u 1939. godini u odnosu na 1923. godinu za 1/2, a istovremeno porast stanovništva za preko 1/4 ukazuje da je privredni razvoj Kraljevine Jugoslavije bio vrlo spor. Stanovništvo je nastavilo da živi i dalje u siromaštvu i bijedi, kako je živjelo i prije 16 godina. Dohodak po stanovniku za 16 godina porastao je za svega 17%. Dohodak po stanovništvu po cijenama iz 1938. godine i 1923. iznosio je 270 dinara, a u 1939 godini 320 dinara. U periodu 1923-1939. godine dohodak je formiran, uglavnom, iz poljoprivrede i iznosio je skoro polovinu ukupnog dohotka

" Izvor: Slevan Stojanović: Nacionalni dohodak Jugoslavije u stalnim i tekućim cijenama, Ekonomski institut NR Srbije, Beograd, 1959.

(46%). Nizak nivo industrijske proizvodnje u predratnom periodu odrazio se i u njenom malom učešću, samo sa 21% u ukupnom dohotku.

Malo je zemalja, kao što je SFRJ koje su u relativno kratkom vremenu ostvarile ovako krupne rezultate u oblasti razvoja materijalne proizvodnje, i uspjela da brzo iziđu iz naslijeđene privredne nerazvijenosti i objezbedi daleko bolje i povoljnije uslove života stanovništva. Karakteristike razvoja, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije su, pored značajnog porasta proizvodnje i velike promjene u strukturi privrede.

Prema podacima Svjetske banke bruto nacionalni dohodak Jugoslavije u periodu od 1965-1989. godine bio je u sredini grupe od 124 razvijenije i najrazvijenije zemlje i zauzimao je 88 mjesto među tim zemljama. "

Upotreba društvenog proizvoda

Celokupna raspodela i upotreba društvenog proizvoda, kao i finalna potrošnja u posleratnom periodu, bila je usmjerena na rješavanje razvojnih problema zemlje. U pojedinim godištim, a naročito u periodu do 1956. godine, ograničavani su svi vidovi potrošnje, a posebno lične potrošnje, u cilju obezbjeđenja i odvajanje većih sredstava za investicije, za jačanje i proširenje materijalne osnove privrede.

I pored želja i nastojanja, brži privredni i društveni razvoj zemlje nije obezbjeđivala domaća materijalna proizvodnja. Sredstva akumulacije i amortizacije bila su mala za prevelik obim potrošnje, a naročito za investiciona ulaganja, zbog čega su se morala tražiti i uzimati inostrana sredstva, i prema tome formirati državne dugove prema inostranstvu.

Karakteristično je da je u strukturi upotrebe društvenog proizvoda imao znatno učešće saldo izvoza i uvoza roba i usluga, a posebno visok prirast zaliha roba. Visok prirast zaliha (neprodana proizvodnja) imao je vrlo negativne posledice na reproduktivnu sposobnost privrede, što je dobrim dijelom uticalo i na žarište inflacije.

" Izvor: World Bank: Development Report, 1991.

Struktura i upotreba društvenog proizvoda

| Godina | Neproizvodna potrošnja | | | Bruto investicije i osnovna sredstva |
|--------|------------------------|-------|-------------------|--------------------------------------|
| | ukupna | lična | zajednička op.šta | |
| 1952 | 75,5 | 55,1 | 20,6 | 30,3 |
| 1965 | 58,2 | 50,6 | 7,6 | 27,0 |
| 1975 | 64,6 | 54,7 | 9,9 | 32,4 |
| 1989 | 53,9 | 47,8 | 6,1 | 15,4 |

¹¹ Razlika do 100 je prirast zaliha saldo izvoza i uvoza i usluga

Upotreba društvenog proizvoda u posleratnom periodu bitno se mijenjala. U 1952. godini kada je društveni proizvod bio mali, najveći dio išao je u neproizvodnu potrošnju, a pogotovu na zajedničku i opštu potrošnju. Neproizvodna potrošnja u 1952. godini u strukturi društvenog proizvoda učestvovala je sa tri četvrtine njegove vrijednosti, a 1989. bila je nešto veća od jedne polovine. Na bruto investicije, ulagano je kroz skoro cijeli posleratni period oko 1/3 društvenog proizvoda sve do 1983. godine kada su investicije trošile 1/4, a poslije toga investicije su učestvovala ispod 1/4 društvenog proizvoda.

Lična potrošnja učestvovala je svih posleratnih godina sa nešto iznad polovine društvenog proizvoda, dok je najmanje učešće bilo 1989. godine. Smanjenje učešća lične potrošnje nastalo je zbog usporavanja privredne aktivnosti i povećanih obaveza prema inostranstvu - vraćanja dugova.

Posljednjih godina postojanja SFRJ došlo je do znatnog smanjenja realnih ličnih dohodaka i potrošnje stanovništva. Realno smanjenje lične potrošnje posebno je pogodilo stanovništvo koje je svoju egzistenciju vezalo isključivo za prihode od rada u društvenom sektoru i penzionere.

Životni standard

Nizak nivo i vrlo spor rast ukupne potrošnje i po obimu, i po strukturi, karakteriše ličnu potrošnju stanovništva Jugoslavije prije drugog svjetskog rata. Naturalni karakter privrede, sa agrarnom strukturom

stanovništva i razlikama u raspodjeli nacionalnog dohotka između pojedinih grupa stanovništva, nije davao nikakve mogućnosti za iole povećani životni standard i ličnu potrošnju. Najveći dio poljoprivrednog stanovništva, koje je u isto vrijeme predstavljalo i najveći dio ukupnog stanovništva, bio je izvan domašaja tržišta i zatvoren u okvire sitne prirodne proizvodnje.

U Kraljevini Jugoslaviji nizak nivo lične potrošnje najvećeg djela stanovništva, ogleda se u relativno slabijem kvalitetu ishrane prirodnog karaktera, u visokoj potrošnji proizvoda od žitarica, a manjoj potrošnji kvalitetnih i visoko kvalitetnih proizvoda životinjskog porijekla (mast, mlijeko, jaja i dr.), kao i malom potrošnjom voća i povrća.

Za vrijeme okupacije potrošnja stanovništva je još više pogoršana i po kvantitetu i po kvalitetu, zbog nedovoljne proizvodnje, snabdjevanja i pljačke okupatora. Okupator je naročito pljačkao poljoprivredne proizvode, prvenstveno za ishranu okupatorske vojske, a dobrim djelom ih je i otpremao u svoje zemlje. U takvim uslovima bilo je u cjelini poremećeno snabdjevanje stanovništva, i kao posljedica toga, teško stanje preneto je i poslije oslobođenja zemlje. Oskudica svih proizvoda, a naročito prehrambenih, osjećala se još nekoliko godina poslije oslobođenja. Nivo lične potrošnje i životnog standarda stanovništva neposredno poslije rata, bili su znatno niži nego pred rat. Zbog velike oskudice potrošne robe, kao i velikih potreba na području investicione izgradnje, uvedeno je radi ubrzanja privrednog razvoja, racionalno snabdjevanje (bonovi, tačkice i si.).

Velika briga narodne vlasti u prvim posleratnim godinama, bila je borba protiv gladi, i svi napori bili su usmereni na osiguranje prehrane i ishrane cjelokupnog stanovništva u postojećim uslovima. Ne smije se zaboraviti, da su prve posleratne godine, bile sušne i jako nerodne. U takvim uslovima nisu se mogle objezbediti dovoljne količine osnovnih poljoprivrednih proizvoda za ishranu stanovništva. Pa i pomoć u hrani, koja je stizala iz inostranstva, nije bila tolika, da bi se snabdjevanje znatnije poboljšalo.

Međutim, kasnijih godina poslije obnove zemlje i podizanje njenog privrednog potencijala, na sektoru životnog standarda, postignuti su krupni rezultati u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Period do 1956. godine zbog preraspodjele nacionalnog dohotka u korist investicija u privredi, karakteriše usporeniji rast životnog standarda, u odnosu na vrlo dinamičan privredni razvoj. Poslije 1956. godine nastale su krupne kvalitetne promjene u svim elementima životnog standarda i situacija se bitno mijenja. Životni standard ubrzano raste, prije svega zbog znatno veće sveukupne proizvodnje, povećanja nacionalnog dohotka, veće zaposlenosti i produktivnosti rada, porasta neto ličnih dohodaka u društvenom sektoru privrede, realne kupovne moći stanovništva i raspoloživih potrošnih dobara. Došlo je do znatne promjene u strukturi lične potrošnje. Nastale su velike promjene u ishrani, odjevanju, stanovanju, obrazovanju, zadovoljenju kulturnih i zdravstvenih potreba, poboljšanju socijalne sigurnosti i drugo. Promjene su išle, u pravcu smanjenja troškova za ishranu, a povećanju troškova za industrijsku potrošnu robu i razne usluge. Znatno je povećan obrazovni i zdravstveni nivo stanovništva, poboljšani su uslovi stanovanja gradskog i seoskog stanovništva. Ostvaren je ogroman napredak u oblasti kulture, neposredne dječje zaštite, zaštite na radu i dr., što ukazuje o preraspodjeli nacionalnog dohotka u cilju poboljšanja životnih uslova stanovništva. Naglom povećanju lične i zajedničke potrošnje poslije šezdesetih godina, pomogao je i dio sredstava koji je pristizao iz inostranstva, od inostranih kredita i doznaka radnika na privremenom radu u inostranstvu. Naše stvarne materijalne mogućnosti, bile su ispod nivoa lične i zajedničke potrošnje, koja se tada praktikovala u Jugoslaviji.

Struktura lične potrošnje stanovništva

| | 1952 | 1975 | 1989 |
|---------------------------------------|------|------|------|
| Ukupno | 100 | 100 | 100 |
| Ishrana | 53.7 | 38.0 | 38.7 |
| Piće i duvan | 13.6 | 11.6 | 9.7 |
| Odjeća i obuća | 18.8 | 11.7 | 9.5 |
| Namještaj i oprema /a domaćinstvo | 4.8 | 10.0 | 8.9 |
| Ogrcv. osvjtljenje i održavanje stana | 6.3 | 6.6 | 7.9 |
| Higijena i zdravlje | 2.6 | 4.1 | 3.9 |
| Obrazovanje, kultura i razonoda | 0.7 | 3.9 | 4.5 |
| Saobraćaj i PTT usluge | 1.7 | 10.8 | 11.6 |
| Lični predmeti i slično | 2.3 | 3.3 | 5.3 |
| Neraspoređeno | 4.5 | - | - |

Dinamičan rast proizvodnje i promjene u njenoj strukturi, kao i promjene u strukturi raspodjele narodnog dohotka, uticale su i na odgovarajuće kretanje realnih primanja stanovništva, na opšti porast životnog standarda, a posebno na promjene u strukturi potrošnje. Najhitnije promjene desile su se smanjenjem učešća ishrane sa 53,7% u 1952. na 38,0% u 1975. godini. Znatno je opalo učešće za odjeću i obuću sa 18,8% u 1952. na 11,7% u 1975. godini. S druge strane, učešće izdataka za namještaj i opremu domaćinstva povećalo se za više nego 2 puta, dok je učešće za saobraćaj i PTT usluge povećano 6,5 puta. Smanjenje učešća troškova ishrane, osnovni je razlog povećanog učešća za druge namjene koje su karakteristične za strukturu lične potrošnje višeg standarda.

Osamdesetih godina, zbog usporavanja rasta proizvodnje, smanjenih doznaka radnika na privremenom radu u inostranstvu, manjeg uzimanja inostranih kredita a istovremeno njihove veće otplate, osjetno je uticalo na smanjenje lične i zajedničke potrošnje, što se nametnulo kao nužnost usklađivanja potrošnje i realnih materijalnih mogućnosti.

Od 1952. godine do 1989. lična potrošnja realno je porasla za 5,2 puta ili prosječno godišnje oko 5%. Učešće lične i zajedničke potrošnje od 1952. godine u društvenom proizvodu kretalo se najčešće preko 60%.

Principi socijalističkog uređenja u Jugoslaviji zahtjevali su ekspanziju kolektivne potrošnje (zajedničke i opšte), koja se posebno odražavala u obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti stanovništva. Sa velikim odvajanjima u ovaj vid potrošnje u svim elementima, približili smo se razvijenijim zemljama u svijetu. Istovremeno, ova potrošnja vršila je i korekciju standarda, uzimajući u obzir ličnu potrošnju pojedinih kategorija stanovništva.

U posleratnom periodu, kao rezultat porasta dohotka stanovništva, povećanja asortimana, kako industrijskih, tako i poljoprivrednih proizvoda, dolazi i do promjene strukture ishrane stanovništva.

Potrošnja nekih prehrambenih proizvoda po stanovniku

| | 1939 | 1975 | 1989 |
|--------------|------|------|------|
| Žitarica, kg | 245 | 1X3 | 167 |
| Povrće, kg | 99 | 153 | 129 |
| Voće, kg | 49 | 71 | 53 |
| Meso, kg | 22 | 51 | 58 |
| Masnoće, kg | 7 | 20 | 25 |

Poboljšanje kvaliteta ishrane ogleda se u prvom redu kroz smanjenje potrošnje hljeba i brašna po stanovniku za 1/3 u 1989. u odnosu na 1939. godinu, a pogotovu kukuruznog brašna, koje je smanjeno u ishrani za skoro 3 puta. Potrošnja mesa povećana je za 2,6 puta i masnoća za 3,6 puta u 1989. godini. Potrošnja jaja po stanovniku povećana je od 52 na 184 komada ili 3,5 puta, šećera od 10,8 na 39,3 kilograma ili 3,6 puta u 1989. godini u odnosu na 1955. godinu. Poboljšana struktura ishrane dovela je i do promjene potrošnje količine bjelančevina u korist bjelančevina životinjskog porekla. U 1989. godini procenat potrošnje bjelančevina životinjskog porekla porastao je sa 22,1 grama u 1955. na 36,6 grama ili skoro 2 puta više u 1989. godini.

Statistika Kraljevine Jugoslavije nije pratila snabdjevenost domaćinstava trajnim potrošnim dobrima, pa su i poređenja i ocjene nemoguće. Međutim, u principu se znalo, da je najveći broj domaćinstava bio snabdjeven sa najnužnije potrebnim trajnim potrošnim dobrima (štednjaci na drva ili ugalj). Seoska domaćinstva, a naročito u brdsko-planinskim krajevima, retko su imala bilo kakve štednjake, a za svoje potrebe koristila su ognjišta ili otvorena ognjišta. Mali broj domaćinstava, posebno bogatijih i u većim gradovima, imao je pored električnog štednjaka i još koje trajno potrošno dobro (frižider, automobil i si.).

Snabdjevenost domaćinstava trajnim potrošnim dobrima predstavlja jedan od značajnijih pokazatelja životnog standarda i uslova života. Ankete koje su se sprovodile u zemlji, počev od 1968. godine pokazuju da se snabdjevanje domaćinstava trajnim potrošnim dobrima veoma brzo povećavalo i to prvenstveno onim proizvodima koji ukazuju na viši standard i nivo života stanovništva i domaćinstava.

Snabdjevenost domaćinstava trajnim potrošnim dobrima

| | Domaćinstva ukupno = KK) | | | | | |
|----------------------|--------------------------|------|----------------------------|------|------------------------------|------|
| | ukupno domaćinstva | | poljoprivredna domaćinstva | | nepoljoprivredna domaćinstva | |
| | 1968 | 1988 | 1968 | 1988 | 1968 | 1988 |
| Električni štednjak | 36.9 | 64.7 | 4.7 | 54.6 | 63.1 | 65.6 |
| Bojler | 14.4 | 66.3 | 1.1 | 35.1 | 27.3 | 76.9 |
| Frižider | 24.1 | 88.6 | 2.2 | 65.7 | 45.2 | 93.9 |
| Usisivač za prašinu | 15.0 | 66.5 | 0.1 | 27.9 | 29.4 | 79.6 |
| Televizor | 28.1 | 89.2 | 2.4 | 57.7 | 49.8 | 96.1 |
| Mašine za rublje | 10.9 | 67.4 | 0.8 | 27.8 | 20.0 | 80.3 |
| Mašine za šivenje | 33.0 | 38.9 | 22.9 | 24.6 | 38.1 | 41.7 |
| Putničkih automobila | 7.9 | 38.5 | 0.6 | 14.3 | 14.1 | 43.2 |

Za dvadeset godina enormno je povećan broj domaćinstava koja su posjedovala sve vrste trajnih potrošnih dobara. Detaljnija analiza gornje tabele uzimala bi jako mnogo prostora, i zato smo se opredjelili, samo za prikaz nekoliko interesantnih pokazatelja. Tako su se napr. za dvadeset godina u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji poljoprivredna domaćinstva snabdjela trideset i više puta bojlerima, frižiderima, mašinama za pranje rublja, a preko 24 puta i televizorima i automobilima od 1968-1988. godine. Od ukupnog broja svih domaćinstava samo 11% nema frižider i televizor.

Skoro sva nepoljoprivredna domaćinstva u 1988. godini imala su frižidere i televizore, a 43% imalo je i automobile. Za 6,2 puta povećan je ukupan broj domaćinstava, koja su nabavila mašine za pranje rublja u odnosu na 1968. godinu.

Stanovanje

• - ; "•••

Uslovi stanovanja predstavljaju jedan od bitnih faktora standarda, a posebno uzimajući u obzir kvalitet stana i njegovu opremljenost. Cijeni se, da je pred rat u Jugoslaviji bilo oko 2,5 miliona kuća. Popisom štete na stambenim zgradama neposredno poslije rata utvrđeno je, da je 21% kuća spaljeno, srušeno ili teže oštećeno. Bez krova je ostalo preko 3,3 miliona stanovnika.

Prema popisima stanova u SFR Jugoslaviji je 1991. godine bilo 7.550 hiljada stanova ili 2,2 puta više nego 1951. godine. Sigurno je da je obim ostvarene stambene izgradnje u posleratnom periodu bio veći, nego što to pokazuje razlika između dva popisa. Zbog dotrajalosti stanova ili izgradnje industrijskih i saobraćajnih i drugih objekata, srušen je jedan broj stanova. Sem toga, materijalne mogućnosti stanovništva i znatni stambeni krediti omogućili su da se dobar broj stanova rekonstruiše i modernizuje s obzirom da je bilo dosta stanova koji su bili znatno oštećeni zbog dotrajalosti, ili bez najnužnijih instalacija i pomoćnih prostorija. Stanovništvo je zahvaljujući materijalnim mogućnostima težilo da živi u boljim uslovima stanovanja.

Prvih godina poslije rata, gradili su se jednosobni i manji stanovi, sa manjim brojem soba i s najnužnijim instalacijama. U poslednje vrijeme došlo je do bitnih promjena. Ne raspolaže se sa detaljnijim podacima popisa stanova 1991. godine ali koristeći strukturu izgrađenih stanova 1981. godine, ista pokazuje, da je u 1981. godini bilo 22,7 jednosobnih stanova, 39,8 dvosobnih, 24% trosobnih i 13,5% četvero i višesobnih. U principu, u gradskim naseljima građeni su stanovi sa manjim brojem soba.

Stambeni fond prema popisima

| | | Ukupno | Prosječna površina stana u m ² | Prosječna površina stana na 1 lice | Prosječan broj lica na 1 stan |
|--------------------------|------|--------|---|------------------------------------|-------------------------------|
| Stanovi u hilj. | 1951 | 3490 | 41.3 | 8.7 | 4.7 |
| | 1981 | 6130 | 62.3 | 17.0 | 3.8 |
| Koeficijent rasta 1951=1 | | 1.76 | 1.5 | 2 | -0.8 |

Podaci ukazuju na vidan porast standarda stanovanja za 30 godina u SFR Jugoslaviji. Ne samo, da je porasla prosječna površina stana za 50% nego se na jedno lice povećao stambeni prostor za 2 puta. Brzom izgradnjom stanova smanjen je i broj domaćinstava koja stanuju u jednosobnim stanovima.

Ukupna površina svih stanova od 1951. godine povećana je za 1,6 puta.

U vremenu od 1951-1981. godine broj stanovnika porastao je za 5.883 hiljade, a broj novoizgrađenih stanova za 2.640 hiljade, što ukazuje da je za trideset godina za svaka 2,2 stanovnika izgrađen jedan stan.

Poslijeratna izgradnja stambenog fonda karakteriše se boljim kvalitetom opremljenosti stanova nužnim instalacijama za udobno stanovanje, kao i pomoćnim prostorijama u stanovima. Nizak nivo i nizak standard u opremi stanova bio je karakterističan za period prije rata. Cijeni se, da je neposredno pred rat, jedva 20% stanova imalo električnu struju, samo 8% stanova instalaciju tekuće vode, 5% kupatilo, a centralno grejanje do 0,5% i to samo u gradskim naseljima.

Stambeni fond prema instalacijama (u hiljadama)

| | Ukupan broj stan.u l(KK) | Stanovi opremljeni instalacijama | | | |
|-----------------|--------------------------|----------------------------------|---------|--------------------|---------------------|
| | | električna struja | vodovod | centralno srejanje | stanovi s kupatilom |
| Ukupno | | | | | |
| 1971 | 5043 | 4430 | 1693 | 227 | 1843 |
| procenat | 1(H) | 88 | 34 | 4.5 | 37 |
| 1981 | 6130 | 5868 | 4155 | 849 | 3951 |
| procenat | 1(K) | 96 | 68 | 14 | 64 |
| Gradska naselja | | | | | |
| 1971 | 2129 | 2096 | 1338 | 214 | 1054 |
| procenat | 100 | 98 | 63 | 10 | 49 |
| 1981 | 3048 | 3(X>6 | 2724 | - | 2298 |
| procenat | 100 | 99 | 89 | - | 75 |

Za deset godina došlo je do velike promjene u instalacionoj opremljenosti stambenog fonda. U 1981. godini 96% stanova imalo je električnu struju, a u gradskim naseljima samo jedan posto nije imao električnu struju. Dvije trećine svih stanova imalo je vodovod a 14% centralno grijanje. Broj stanova sa kupatilom je skoro udvostručen od 1971-1981. godine. Ovakva velika promjena u strukturi opremljenosti svih stanova instalacijama, rezultat je težnje društvene zajednice, da se grade stanovi većeg standarda, kao i povećane materijalne mogućnosti stanovništva da lično plati tu cijenu u individualnoj izgradnji ili da učestvuje djelom u plaćanju u društvenoj izgradnji stanova.

Snažan podsticaj za stambenu izgradnju u individualnoj svojini odigrali su dugoročni krediti, koje je društvo davalo pod vrlo povoljnim uslovima, ili za izgradnju novih stambenih jedinica, ili za proširenje i opravku postojećih. Poljednjih godina došlo je do promjene strukture kredita stanovništvu. Znatno su smanjeni potrošački krediti, a povećani krediti za stambenu izgradnju. U 1965. godini potrošački krediti su učestvovali sa skoro 3/4 ukupnih kredita. Međutim, u 1987. godini taj odnos je obrnut. Dugoročni krediti za stambenu izgradnju učestvuju sa 75,7%, a skupa sa svim kreditima uračunavajući i kratkoročne sa 66,7%.

Investicije

S obzirom na vrlo nizak stepen razvijenosti privrednih i društvenih djelatnosti, u predratnoj Jugoslaviji, dodavši tome još i rušenja i štete od rata, narodna vlast je usmjerila ogromne svoje snage da izvuče zemlju iz takvog stanja i podigne je na viši nivo razvijenosti. I zato se može reći, da je osnovna karakteristika jugoslovenske razvojne politike u posleratnom periodu bio visok obim investicione aktivnosti. Dinamika ukupnih investicija u osnovna sredstva bila je visoka, različita u pojedinim vremenskim periodima, a nosilac te aktivnosti bio je društveni sektor.

Investicije u osnovna sredstva

| Period | Investicije u osnovna sredstva mld.din. | Društveni proizvod mld.din | <i>(cijene iz 191X)</i> | |
|-----------|---|----------------------------|---|--|
| | | | Učešće investicija u društvenom proizvodu | Ostvarene investicije u osnovna sredstva |
| 1952-19X9 | 2455.3 | 7607.9 | 32.3 | 100 |
| 1952-1970 | 693.3 | 2471.2 | 2X.0 | 28.2 |
| 1971-19X9 | 1762.0 | 5136.7 | 34.3 | 71.X |

Za 38 godina, tj. od 1952-1989. investiciona ulaganja u osnovna sredstva iznosila su 2.455,3 milijarde dinara i učestvovala su, u društvenom proizvodu sa 32,3%. Periodika investicionih ulaganja bila je različita. Za

prvih 19 godina naznačenog perioda, investiciona ulaganja, bila su preko dva puta manja, od ulaganja u drugom periodu. U prvom periodu investicije su učestvovala sa 28% u društvenom proizvodu i ostvarili investicije u osnovna sredstva svega 28,2%. Međutim, investiciona ulaganja u drugom periodu, tj. od 1971-1989, kada je privreda Jugoslavije ostvarila značajne rezultate razvoja, bila su i veća, i efikasnija. Investicije u osnovna sredstva su u ovom periodu u društvenom proizvodu učestvovala sa preko 1/3 njegove vrijednosti, a u ostvarenju investicija skoro sa 3/4 od ukupno ostvarenih investicija.

Ulaganja u investiciona osnovna sredstva bila su najintenzivnija i najveća u desetogodištu od 1970-1980. godine. U ovom periodu uloženo je 979,3 milijardi dinara, ili 40% ukupnih investicija. U ovom periodu došlo je i do završetka izgradnje velikih kapaciteta: u energetici, ekstraktivnoj industriji, metalurgiji i baznoj herniji. Poslije 1980. godine dolazi do znatnog opadanja učešća investicija, a naročito u posljednje 4 godine u odnosu na petogodišnje ulaganje (1975-1980) kada je niže za skoro 50%.

Društveni sektor, kao glavni nosilac aktivnosti investiranja u osnovna sredstva učestvovao je sa 82,4%, dok je individualni sektor učestvovao sa 17,6%.

U privredu, kao nosioca cjelokupnog razvoja zemlje, uloženo je 1.690,6 milijardi dinara ili preko 2/3 ukupnih investicionih ulaganja u osnovna sredstva. Od velikog kolača ulaganja, vanprivreda je koristila 764,8 milijardi dinara ili 31,1%.

Osnovna karakteristika investicionih ulaganja u prvim posleratnim godinama bila su ulaganja u tešku industriju i energetiku. Do 1956. godine ulaganja u ove dvije grane iznosilo je 85% investicionih ulaganja u industriju. Ovako visoka ulaganja u kapacitete u energetici, ekstraktivnoj industriji, metalurgiji i baznoj herniji, stvorili su neskladu između izgradnje teške industrije i kapaciteta prerađivačke industrije. Ovakva investiciona politika u tešku industriju zanemarila je i usporila razvoj pojedinih drugih privrednih djelatnosti, a naročito ulaganja u poljoprivredu.

Promjenom investicione politike i većina ulaganja u kapacitete prerađivačke industrije i druge privredne djelatnosti, došlo se do znatnih promjena u strukturi proizvodnje, naročito u povećanju proizvodnje prerađivačke industrije, povećanju zaposlenosti u ovim granama industrije i drugim privrednim djelatnostima. Ove promjene u investicionoj politici, doprinijele su boljoj snabdjevenosti tržišta, većim brojem kvalitetnijih proizvoda domaće proizvodnje, većoj zaposlenosti i većim zaradama, što je sve imalo znatnog uticaja i na povećanje životnog standarda stanovništva poslije 1965. godine.

Vremenski duga izgradnja i velika ulaganja u tešku i bazičnu industriju usporavala je i onemogućavala nastojanja za poboljšanje životnog standarda.

Struktura investicija u osnovne fondove 1952-1989.

| Grana privrede: | Ukupno | 1952-1970 | 1970-1989 |
|---------------------------------|--------|-----------|-----------|
| Industrija i rudarstvo | 33.8 | 28.2 | 71.8 |
| Poljoprivreda i ribarstvo | 8.0 | 34.0 | 66.0 |
| Gradevinarstvo | 2.6 | 23.1 | 76.9 |
| Saobraćaj i veze | 13.0 | 28.4 | 71.6 |
| Trgovina | 3.5 | 29.8 | 70.1 |
| Ugostiteljstvo i turizam | 2.8 | 25.1 | 74.9 |
| Ostale djelatnosti" | 5.2 | 22.4 | 77.6 |
| Stambeno komunalne djelatnosti | 24.2 | 34.1 | 65.9 |
| Obrazovanje i kultura | 3.1 | 31.7 | 68.3 |
| Zdravstvena i socijalna zaštita | 2.3 | 27.9 | 72.1 |
| Društveno-političke zajednice | 1.4 | 35.0 | 65.0 |

Obuhvaćeno šumarstvo, vodoprivreda, zanatstvo, tmauiiijc.

Najveća investiciona ulaganja u posleratnom periodu (1952-1989) bila su ulaganja u industriju i rudarstvo, i učestvovala su sa 1/3 ukupnih investicija. Politika visokih ulaganja u industriju, bila je presudna za likvidiranje nasleđene privredne zaostalosti zemlje, i snažan pokretač čitavog privrednog razvoja zemlje. Ta snaga, dovela je do korenitog preobraćaja cjelokupne društvene strukture zemlje.

Investicije u saobraćaj i veze, takođe su značajne po svom obimu, sa učešćem od 13% u posmatranom periodu. Posebno velika

ulaganja bila su u desetogodišnjem periodu (1970-1980), kada je došlo i do najvećih ulaganja u industriju. Istovremeno ulaganja u saobraćaj i veze u ovom periodu bila su vrlo visoka. Posljednjih godina, zbog realnog smanjenja ukupnih investicija, smanjeno je ulaganje i u ovu djelatnost.

Po svom učešću i dinamici, investicije u poljoprivredu ispoljavaju se dosta neujednačenim kretanjem. U ukupnim investicijama za cijeli posmatrani period poljoprivreda je učestvovala sa 8%. Najveće njeno učešće bilo je u periodu od 1955-1960. godine, kada je učestvovala sa 13,4%. Najmanja ulaganja u ovu djelatnost bila su u vremenu od 1975-1980 i iznosila su 6,1 posto od ukupnih investicija.

Na drugom mjestu po ulaganju u investicije u osnovne fondove u ukupnim ulaganjima, učestvovala su stambene i komunalne djelatnosti sa 24,3%. Visoka ulaganja u fondove stambene izgradnje i zajedničke i opšte potrošnje, znatno su uticala na povećanje životnog standarda stanovništva. Samo u stambene i komunalne fondove uloženo je u cijelom periodu 595,9 milijardi dinara, u obrazovanje i kulturu 76, u zdravstvo i socijalnu zaštitu 56,6 milijardi dinara.

S obzirom na porušenost zemlje, u prvim godinama, kada je vršena i industrijalizacija zemlje, najveći dio ukupnih investicionih sredstava utrošen je na podizanje građevinskih objekata, a manjim ulaganjima u opremu. Do 1970. godine ulaganja u građevinske radove bila su dva puta veća od ulaganja u opremu. Međutim, od 1971-1989. odnos je smanjen na 1,4:1 u korist građevinskih radova. U cjelokupnom periodu, u građevinske radove investirano je 1.340 milijardi dinara ili 54,5 %, a u opremu 944,9 milijardi dinara ili 38,5%; u ostalo - 171,0 milijardi dinara ili 6%. Ovako nepovoljna tehnička struktura investicija nepovoljno je uticala na njihovu efikasnost. Skupi građevinski objekti su kroz amortizaciju opterećivali buduću proizvodnju, a nisu imali, kao što je slučaj sa opremom, neposrednijeg uticaja na proizvodnju.

Izvori finansiranja investicija, mjenjali su se u pojedinim vremenskim razdobljima. Do 1952. godine, budžet Federacije bio je skoro jedini finansijer za izgradnju najvažnijih investicionih objekata u zemlji, i bez obaveza vraćanja sredstava. Uvođenjem društvenog samoupravljanja i novog privrednog sistema, privredne organizacije su iz sopstvenih fondova

i pored sredstava budžeta finansirale investicije. Od 1960. godine u finansiranje investicija uključuju se i banke. Decentralizacijom i prenošenjem sredstava investicionih fondova Federacije i ostalih društveno-političkih zajednica na upravljanje bankama, banke postaju ozbiljni partner u finansiranju. Uččeće bankarskih kredita je variralo u pojedinim vremenskim razdobljima i kretalo se i do 50% od ukupnih investicionih sredstava. Posljednjih godina ona su znatno smanjena, kao posljedica mjera kreditne politike, s ciljem da se obim investicija uskladi sa materijalnim mogućnostima privrede. Na ovako visoke investicije, imali su određenog uticaja zajmovi koje je Jugoslavija dobijala iz inostranstva.

Kreditni odnosi SFR Jugoslavije sa inostranstvom

Cjelokupna jugoslovenska posleratna politika nastojala je da razvije, što šire političke i ekonomske odnose sa inostranstvom. Kako diplomatske, tako i poslovne odnose, Jugoslavija je razvijala postepeno, u uslovima mogućih odnosa. Poslije Drugog svjetskog rata brzo je postigla vidne rezultate i uspjela da za kratko vrijeme ostvari širok krug saradnje na diplomatskom i ekonomskom polju sa preko 100 zemalja i na svim kontinentima.

Zbog siromaštva Jugoslavije odmah poslije rata, po oslobođenju, njeni privredni potencijali nisu davali nikakve mogućnosti za brži razvoj, a pogotovu za brži razvoj privrede, bez obimnijih međunarodnih kredita, kao dopunskih sredstava njenoj akumulaciji. Zato je Jugoslavija bila prinuđena, da traži saradnju i kredite u inostranstvu, najviše od svojih ratnih saveznika, kako bi prevazišla ratne posljedice i privrednu nerazvijenost u kojoj se našla odmah poslije rata.

Do 1965. godine Jugoslavija nije dobijala veće kredite iz inostranstva. Kreditiranje iz inostranstva počinje tek 1957. godine. Krajem 1965. dug Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iznosio je svega 1,2 milijardi dolara. Značajno povećanje zaduženja zemalja u inostranstvu počinje od 1971. godine kada ukupno zaduženje iznosi 3.177 miliona dolara. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, pošto je

ostvarila brzi ekonomski razvoj, te svojom politikom, stekla visok ugled u međunarodnim odnosima, Jugoslavija se odlučila na veća zaduženja, s obzirom na relativno povoljne uslove za dobijanje kredita u inostranstvu, a pogotovu na Zapadu. Ali, zbog nedovoljne kontrole uzimanja inostranih kredita od strane domaćih organizacija, kao i njihovog neefikasnog korišćenja, nije došlo do očekivanih i planiranih rezultata razvoja. To je dovelo do većeg zaduženja Jugoslavije, tako da ukupno zaduženje zemlje koncem 1987. godine iznosi 21.961 miliona dolara, a neto zaduženje 19.549 miliona dolara (ukupno zaduženje umanjeno za kredite, koje je Jugoslavija dala inostranstvu).

Korišćenje i otplatu inostranih kredita"

u milionima dolara

| Period | Korišćenje kredita | | Otplata kredita | | | |
|-----------|--------------------|------|-----------------|----------|--------|---------|
| | ukupno | I % | svoga | glavnica | kamata | svoga % |
| 1965-1987 | 48089 | 100 | 52093 | 34216 | 17877 | 108.3 |
| 1965-1970 | 2838 | 5.9 | 2237 | 1751 | 486 | 4.3 |
| 1970-1975 | 7712 | 16.0 | 5390 | 4260 | 1130 | 10.3 |
| 1976-1980 | 15100 | 31.5 | 10380 | 7144 | 3205 | 19.9 |
| 1981-1985 | 16789 | 34.9 | 22283 | 12918 | 9.396 | 43.0 |
| 1986-1987 | 5632 | 11.7 | 11803 | 8143 | 3660 | 22.5 |

" Izvor: Narodna banka Jugoslavije.

Jugoslavija je u vremenu od 1965-1987. godine koristila 48.089 miliona dolara inostranih kredita. Učešće inostranih kredita bilo je najveće u desetogodišnjem periodu od 1976-1985. godine, kada se koristilo nešto preko 2/3 kredita, uzetih iz inostranstva. U petogodištu 1965-1970 godine, korišćenje kredita, bilo je vrlo malo (nepunih 6% od ukupno korišćenih kredita) što znači da se do tog vremena privredni razvoj zemlje, uglavnom, finansirao iz vlastitih sredstava.

Osnovni razlog traženja većih kredita u inostranstvu od 1971. godine i prema tome, i stvaranja većih poteškoća u platnom bilansu zemlje, bilo je izbijanje svjetske ekonomske krize i kao rezultat toga povećanje cijena nafte. Radi ilustracije navodimo da su u vremenu od 1971-1987.

godine količine uvezene sirove nafte u Jugoslaviju bile veće od uvoza 1946-1970 godine za 6,2 puta, dok se vrijednost ove nafte u dolarima povećala za 40 puta. U vremenu od 1971-1987. godine Jugoslavija je uvezla 150.587 hiljada tona sirove nafte u vrijednosti od 2.242 milijarde dinara. Ova vrijednost je prikazana po tekućem kursu dolara za svaku godinu, posebno u vrijeme uvoza. Prema toj računici za uvoženu naftu u ovom periodu plaćeno je 16.787 miliona dolara", što predstavlja vrijednost od preko 1/3 ukupno korišćenih kredita u isto vrijeme.

S obzirom na ovako visoko plaćenu vrijednost uvoza sirove nafte, samo za 17 godina, u odnosu na korišćenje svih inostranih kredita za izgradnju zemlje, za nabavku opreme, uvoza repromaterijala i izgradnje građevinskih objekata nije ostajalo baš mnogo sredstava. Zbog toga se obimna investiciona izgradnja, morala jednim dobrim delom finansirati iz sredstava vlastite akumulacije. Ovako veliko povećanje cijena i uvoznih količina sirove nafte, imalo je velikog uticaja na zaduženje Jugoslavije. Krajem 1970. ukupna zaduženja Jugoslavije u inostranstvu iznosila su 2.350 miliona dolara, a krajem 1987. godine 21.961 milion dolara ili 8 puta više.

Do 1971. godine, krediti za uvoz robe (oprema, sirovine, repromaterijal) činili su više od 2/3 ukupnih kredita, dok su finansijski krediti učestvovali sa 22%, a kratkoročni krediti sa 9%. Kasnijih godina, učešće robnih kredita se stalno smanjivalo, a znatno su se povećavali finansijski krediti. U vremenu od 1986-1990. godine robni krediti su učestvovali sa 30%, finansijski sa 64% a kratkoročni sa 6%.

Cijene inostranih kredita nisu bile male. Kamatne stope i drugi troškovi stalno su se povećavali od 1979. godine. Od ukupnih kredita u 1978. godini bilo je 49% sa kamatom do 8%, a 22% kredita sa kamatom od preko 10%. U 1982. godini je obrnut slučaj. Krediti sa preko 10% kamate godišnje učestvovali su sa 52%, dok su oni sa 8% kamate učestvovali sa 26%.

Otplata kredita od 1965-1987. bila je za 8,3% veća od njihovog ukupnog korišćenja. Kamate u otplati kredita u iznosu od 17.877 miliona

" Obradio I.L.

dolara iznosile su 1/3 ukupne otplate, dok je otplata glavnice od 34.216 miliona dolara učestvovala sa 2/3 ukupne otplate kredita. Otplata glavnice iznosila je 71%, od ukupno korišćenih kredita.

Posljednjih godina i Jugoslavija je odobravala investicione kredite inostranstvu, ali oni su bili vrlo mali u odnosu na uzete kredite. Najveći krediti koje je davala naša zemlja, bili su za izvoz robe (oprema i brodovi) i za investicije. Finansijski i bankarski krediti su bili mali. Krajem 1987. godine stanje datih kredita inostranstvu iznosilo je 2.412 miliona dolara.

Jugoslavija je u vremenu od 1952-1989 investirala u osnovna sredstva 2.455,3 milijarde dinara po cijenama iz 1972. godine. Investicije su učestvovala sa 32,3% u društvenom proizvodu, Kurs američkog dolara 1972. godine bio je 16,75 dinara. Prema tome, Jugoslavija je, investirala u osnovna sredstva 146,585 miliona američkih dolara u vremenu od 1952-1989. godine. Ukupno korišćeni krediti inostranstva činili su 1/3 vrijednosti investicionih ulaganja. Međutim, svi inostrani krediti nisu korišćeni za investiciona ulaganja, nego i za druge potrebe. Kao što je već naprijed navedeno, samo za kupovinu sirove nafte utrošeno je preko 1/3 vrijednosti ukupno korišćenih kredita iz inostranstva u vremenu od 1952-1989. godine. Vjerovatno je, da je jedan dio tih kredita utrošen i u druge svrhe za potrebe zemlje, zbog čega je ostao, neveliki dio kredita za investicione izdatke.

Kao granica kreditne sposobnosti zemlje, uzima se stepen zaduženosti, do 25%, izraženo odnosom ukupnog deviznog priliva i iznosa ukupne otplate duga. U Jugoslaviji, zbog različite dinamike tekućeg priliva deviza i otplate duga, mijenjao se stepen zaduženosti. Od 1965. do 1972. godine, stepen zaduženost Jugoslavije kretao se nekoliko procenata iznad granice stepena zaduženosti. Od 1973. do 1980 godine, bio je za nekoliko procenata ispod stepena zaduženosti. Međutim, poslije 1980. godine otplata duga brže je rasla od rasta deviznog priliva, što je povećalo stepen zaduženosti od 23,6% u 1979. na 41,9% u 1987. godini.

Zaduženost jedne zemlje ipak se može bolje sagledati i ocijeniti poređenjem visine duga prema društvenom proizvodu svake od njih.

Dugoročni dug i njegov odnos prema DP zemljama u razvoju"

u milijardama dolara

| Godište | Jugoslavija | | Zemlje u razvoju | | Zemlje u razvoju Latinske Amerike | |
|---------|-------------|----------------------------------|------------------|----------------------------------|-----------------------------------|----------------------------------|
| | dug | učešće u društvenom proizvodu, % | dug | učešće u društvenom proizvodu, % | dug | učešće u društvenom proizvodu, % |
| 1975 | 6.1 | 19.6 | 160.7 | 13.9 | 65.3 | 18.0 |
| 1980 | 15.1 | 20.9 | 424.3 | 18.4 | 177.6 | 24.2 |
| 1989 | 18.3 | 23.6 | 1024.7 | 31.2 | 366.5 | 37.8 |
| 1990 | 16.2 | 18.5 | 1043.6 | 27.5 | 349.0 | 31.3 |

" Izvor: UNCTAD 1994, Handbook of international Trade and Development Statistics, Geneva 1995. Str. 330 i 326.

Tabela pokazuje, da je jedino u 1975. godini društveni proizvod Jugoslavije bio više opterećen dugoročnim inostranim dugom u odnosu na zemlje u razvoju kao cjelini, i zemlje u razvoju Latinske Amerike. U 1980. godini to opterećenje je bilo manje u Jugoslaviji, nego u zemljama u razvoju Latinske Amerike. U 1989. i 1990. godini opterećenje Jugoslavije je bilo izrazito manje od obe pomenute grupe zemalja. Visina datih kredita i inostrano dugoročno finansiranje pokazuju da Jugoslavija nije imala privilegiju u odnosu na zemlje u razvoju.

Više puta, pojedini naši ekonomisti u svojim radovima i diskusijama, nastoje dokazati i dokazivati, da je privredni razvoj Jugoslavije, a pogotovo u prvim godinama poslije oslobođenja, postignut uglavnom preko pomoći iz inostranstva, zanemarujući rezultate i uspjehe postignute radom i zalaganjem naših radnih ljudi. Ne mogu se zanemariti pomoć i krediti, koje je Jugoslavija dobijala iz inostranstva, kao što se ne mogu ni precijeniti velika uloga i uticaj inostranih kredita i pomoći na privredni razvoj naše zemlje, a pogotovu prvih godina poslije rata.

Ovoga puta, htjeli bismo se osvrnuti na samo neke stavove i zaključke Boška Mijatovića u časopisu "Ekonomist" 3-4/1994, Beograd. U njegovom članku "Reparacije kao izraz rasta oko 1950. godine" - "empirijsko suprotstavljanje verbalizmu". Na strani 185 pod tačkom 12, Mijatović piše: "Zapad je Jugoslaviji davao novca u iznosu koji je prosječno jednak jednoj osmini društvenog proizvoda zemlje, s tim, da je vrijednost reparacija uveliko potcjenjena. I nije jasno kako neko može da kaže da je

narod predvođen Partijom, postigao velike uspjehe. To je potpuno pogrešno". Na strani 95, pod tačkom 19, u svom zaključku autor piše: "Veliki broj Jugoslovena, naročito mladih ljudi, jeste tih godina, ulagao znatne napore u izgradnji zemlje i tako nadoknađivao veoma nepovoljne efekte krute, ideološki obojene ekonomske politike, ali je doprinos Zapada ipak bio veliki i vjerovatno odlučujući".

Ne želimo ovoga puta, bilo šta da kažemo o vrlo detaljnim podacima o reparacijama, koje je Jugoslavija primila, a pogotovu u vojnoj pomoći, jer tim podacima ne raspolažemo. Samo bi se ovoga puta htjeli osvrnuti na tabelu "Transferi iz inostranstva" miliona dolara, datu na strani 185. Mijatovićevog rada.

U pomenutoj tabeli iznose se podaci po godinama (za 7 godina) od 1949-1955. i naslovi pet davalaca (civilna pomoć, privatni transferi, bankarski krediti i dr., restitucije i reparacije i američka vojna pomoć) po kojima je Jugoslavija dobila 1.812 miliona tadašnjih dolara. Autor ne navodi dokumenat izvora podataka, nego kaže: "U slijedećoj tabeli kombinovani su podaci o saldu bilansa robe i usluga Jugoslavije Međunarodnog monetarnog fonda, koji se mogu smatrati najpouzdanijim, s obzirom na reputaciju i ulogu ove institucije".

Prema zvaničnim podacima Saveznog zavoda za statistiku" ukupna inostrana pomoć Jugoslaviji 1945-1966. godine iznosila je 1.650,1 milion dolara, obračunato po vrijednosti dolara odgovarajuće godine i to u vidu poklona 743,7 miliona ili 45% i kao poljoprivredni viškovi 906,4 miliona dolara ili 55% od ukupne pomoći. "Ovi podaci su usklađeni od 1952. godine između Saveznog ministarstva za finansije i Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Beogradu." Prema ovim podacima Jugoslavija je primila svega do 1955/56 godine 834 miliona dolara, a ostatak od 816,1 milion poslije 1955/56 do 1965/66. Mijatović iznosi da su zaključno sa 1955. godinom transferi iznosili 1.812 miliona dolara?! Autor, preračunavajući dolare primljene do 1955. godine u tekuće vrijednosti, tvrdi, da je Jugoslavija primila 8,1 milijardu dolara, jer - kako kaže - dolar iz 1952. godine vrijedio je 4,5 puta više nego današnji".

" Jugoslavija 1918/1988 - Statistički godišnjak, str. 147

Međutim, prema obračunu vrijednosti 1.650,1 miliona dolara po kursu dolara odgovarajuće godine, kada je Jugoslavija primila pomoć i kredite do 1966. preračunat po vrijednosti dolara 1986. godine, (na osnovu podataka o kupovnoj snazi dolara) ukupna ekonomska pomoć iznosila je 5.644,1 milion dolara (1 dolar obračunat po 3,42 dinara, a ne 4,5 dinara).¹

Autor, da bi što više umanjio učešće naroda Jugoslavije u obnovi i izgradnji zemlje, a uvećao značaj inostrane pomoći i kredita, procjenjuje: "da je društveni proizvod Jugoslavije tih godina dostizao oko 2 milijarde dolara (130 dolara po stanovniku)".

Društveni proizvod Jugoslavije 1952/1955.

| Godina | Broj stanovnik! u hiljadama | Cijena 1972 | | |
|--------|--------------------------------|--------------------|----------------------------------|-------------------------------|
| | | dinara u milionima | dolara u milionima 1 \$=16,75 | u dolarima po 1 stanovniku |
| 1952 | 1680» | 59743 | 3567 | 212 |
| 1953 | 17060 | 69235 | 4133 | 242 |
| 1954 | 17300 | 71424 | 4264 | 265 |
| 1955 | 17500 | 81087 | 4841 | 277 |

Međutim, podaci gornje tabele pokazuju drugačije rezultate. Za četiri prikazane godine, društveni proizvod je prosječno godišne iznosio 4,2 milijarde dolara, a ne kako Mijatović piše: "... dostizao je oko 2 milijarde dolara". To isto važi i za društveni proizvod po stanovniku, koji je iznosio 246, a ne 130 dolara po računici autora. Sigurno je da bi vrijednosti ukupnog društvenog proizvoda i društvenog proizvoda po stanovniku bile nešto niže, ako bi se uzele u obračun tri ranije godine (1949., 1950. i 1951.) koje je Mijatović uzeo u obračun.

Nažalost, do sada ne postoji procjena društvenog proizvoda za period 1949-1951. godine, ali njegove manje vrijednosti ne bi mogle znatnije uticati na godišnji prosjek prikazan u tabeli.

¹> Statistical Abstract of the United States 1988. Tab.No 729 Power of the Dolar 1940-1986.

Tvrđnja Mijatovića "Zapad je Jugoslaviji davao novca u iznosu koji je prosječno jednak jednoj osmini društvenog proizvoda zemlje..." što znači prosječno godišnje 12,5 posto od ukupnog društvenog proizvoda, proizvoljna je i netačna. Usudimo se da damo slobodnu procjenu društvenog proizvoda za tri ranije godine (1949-1951.) i recimo da on iznosi 50% društvenog proizvoda za 4 godine (1952-1955.) a to je 8,4 milijarde dolara, pa bi ukupno za ceo period (1949-1955. godine) društveni proizvod iznosio 25,2 milijardi dolara. Prihvatimo i nesigurne transfere iz inostranstva od 1.812 dolara koliko Mijatović navodi da su bili, računica pokazuje da pomoć iz inostranstva nije bila 12,5% godišnje, nego 7,2% društvenog proizvoda.

Kao što smo naprijed naveli, Jugoslavija je od 1945-1955. godine primila inostranu pomoć u iznosu od svega 834 miliona dolara. Uzimajući ovu vrijednost od 834 miliona dolara kao pomoć za navedeni period, onda to iznosi jednu tridesetinu društvenog proizvoda a ne jednu osminu - kako tvrdi Mijatović.

Kako i sam Mijatović u svojoj tabeli pokazuje, a isto to pokazuju i podaci zvanične statistike, pomoć iz inostranstva je bila mala, od 1949-1951. godine. U to vrijeme su narodi Jugoslavije sa velikim entuzijazmom i odricanjem obnavljali i izgrađivali zemlju. Društveni proizvod od 212 dolara po stanovniku u 1952. godini nije se mogao dostići bez velikih napora i velikih odricanja naroda, budući da je 1939. godine društveni proizvod po stanovniku iznosio 116 dolara ili skoro 2 puta manje. I pored velikih razaranja zemlje, u toku rata, uz pomoć iz inostranstva, zemlja je obnovljena i privredno podignuta. Te rezultate su postigle žuljevite ruke i odricanja svih radnih ljudi i adekvatna politika države i vlasti.

Pomoć u vidu poklona sastojala se uglavnom od hrane, odjeće, lijekova i građevinskog materijala, s obzirom na vrlo tešku situaciju u ishrani, liječenju, odijevanju i smještaju stanovništva. Jedan dio pomoći bio je i u sirovinama i opremi. Isporuke UNRR-e iznosile su 415,6 miliona dolara, a organizacije Care 35 miliona dolara. Pomoći ovih organizacija su uglavnom bile besplatne i služile su za neposrednu pomoć stanovništvu.

Mnoge pomoći nisu bile besplatne. Morali su se dugovi otplaćivati i teretili su devizni platni bilans zemlje, kao i ostali inostrani

kreditu. Neki dio otplata bio je u dinarima, koji su ostajali u zemlji i korišćeni su za razne svrhe (za finansiranje objekata infrastrukture, pokrivanje troškova zvaničnih američkih predstavništava u Jugoslaviji, plaćanje jugoslovenskog izvoza mesa američkim vojnim snagama u SR Njemačkoj i drugo uz prethodnu saglasnost američke vlasti.

Radi ilustracije navodimo da je u toku 1986. godine Jugoslavija izvezla robe u vrijednosti od 132.831 milion dinara po kursu za 1 US dolar 11,82 dinara. Vrijednost izvoza preračunat u američke dolare iznosio je 11,237,8 miliona dolara, što znači da je cijela inostrana pomoć od 1944-1966. godine, iznosila polovinu jugoslovenskog izvoza, obračunato po kursu dolara 1986. godine.

Industrija

Nerazvijena i zaostala jugoslovenska industrija pred drugi svjetski rat, i njena porušenost u toku rata, davala je male mogućnosti za privredni razvoj zemlje odmah poslije oslobođenja. Pored potpunog uništavanja i velikog oštećenja postojećih industrijskih objekata okupatori su do krajnjih granica raubovali one dijelove industrije, koji su im bili potrebni za njihove ratne ciljeve. Demontirali su i odnijeli jedan dio opreme. U toku rata, posebno su stradali i do mogućih granica raubovani rudnici. U predratnom periodu industrijska proizvodnja je učestvovala samo sa 15% u narodnom dohotku i sa svega 300 hiljada zaposlenih ili dva zaposlena radnika na 100 stanovnika. U to vrijeme u zapadnim razvijenim zemljama udio zaposlenih u industriji dostizao je 10-15% od ukupnog stanovništva. Sem toga, postojale su u predratnoj Jugoslaviji i velike razlike u regionalnom razmještaju industrije. Najveći broj industrijskih preduzeća nalazio se u zapadnim i sjevernim krajevima zemlje, dok na većem dijelu jugoslovenske teritorije, fabrika uopšte nije bilo. Na teritoriji Jugoslavije 1939. godine bilo je oko 3000 industrijskih preduzeća sa prosječnom zaposlenosti od po 100 radnika.

Odmah poslije oslobođenja, narodna vlast je ulagala ogromne napore za što bržu obnovu i osposobljavanje poružene industrije, znajući da

je industrija jedina snaga koja je mogla dati jači impuls opštem privrednom i društvenom razvoju i time doprinijeti korenitom preobražaju cjelokupne društvene i privredne strukture zemlje.

S obzirom na različit obim porušenosti industrijskih kapaciteta u toku rata, rast industrijske proizvodnje postignut je obnovom samo jednog djela porušenih kapaciteta. Bio je čest slučaj, da se intenzivnijim korišćenjem obnovljenih preduzeća, nadoknađivala proizvodnja onih objekata koji su bili potpuno porušeni. Napor, uložen u obnovu zemlje omogućio je, da u 1946. godini industrijska proizvodnja bude samo za 20% manja, već 1947. za 21% veća od proizvodnje u 1939. godini. Prvi petogodišnji plan privrednog razvoja proklamovao je brzu industrijalizaciju. Prioriteti su dati proizvodnji u energetici, bazičnoj industriji i mašingradnji, s ciljem da se zemlja oslobodi što prije od inostranog uvoza. Samo tri industrijske grane u 1945. godini elektroenergija, nemetali i elektroindustrija, bile su postigle nivo industrijske proizvodnje iz 1939. godine, dok su sve ostale grane imale manju proizvodnju. Tek u 1948. godini sve industrijske grane premašile su industrijsku proizvodnju iz 1939. godine, kada se zapravo može reći da su u 1948. godini, bile donekle otklonjene teške posljedice ratnih razaranja u industriji, ali samo u pogledu osposobljavanja ukupne industrije. I poslije tri i više godina, nakon oslobođenja, nisu bila osposobljena sva industrijska preduzeća za proizvodnju, budući da su bila toliko porušena, da nije bilo nikakvog ekonomskog interesa za njihovu obnovu.

Osnovna karakteristika posleratnog razvoja industrije, bila je u brzom rastu proizvodnje u svim godinama, osim u 1951, 1952. i 1988. i 1990. godini. U odnosu na 1939. industrijska proizvodnja bila je veća u 1990. za 22,1 puta, a od 1948. za 14,6 puta. Odmah poslije 1948. godine, došle su i ozbiljne poteškoće u čitavom razvoju jugoslovenske privrede, a posebno industrije, zbog preduzetih poznatih mjera od strane Informbiroa i svih njegovih članica. Radi toga je u 1951. i 1952. zaustavljen rast, te je došlo i do blagog pada industrijske proizvodnje.

U petogodišnjim prosjecima od 1952. godine prosječne godišnje stope rasta industrijske proizvodnje kretale su se od 6,7-14,1%. Najviše

godišnje prosječne stope rasta ostvarene su od 1953-1965. godine i iznosile su godišnje 12,5%, a u vremenu od 1957-1960 i 14,1%. Prosječna godišnja stopa rasta ukupne industrijske proizvodnje od 1948. do 1990. bila je 7,1%. Od 1980. godine do nestanka SFRJ zbog velikih zaduženja zemlje i izbijanja dužničke krize došlo je do stagnacije proizvodnje. U ovom desetogodišnjem periodu industrijska proizvodnja porasla je za svega 0,7%. Ovako visok dugogodišnji prosječni godišnji rast industrijske proizvodnje do 1980. godine se i u svjetskim merilima smatra za veoma uspешan dugoročni razvoj industrije jedne zemlje.

Budući da nije bilo mogućnosti ni materijalne, ni finansijske pa ni kadrovske, u toku čitavog posleratnog perioda, da se sve grane razvijaju ravnomjerno, došlo je do strukturne neravnomjernosti u razvoju industrije, kao cjeline. Više puta industrija, nije mogla da proizvede dovoljno električne energije, pa su se javljali dugotrajni deficiti u elektroenergetskom bilansu. Brži razvoj prerađivačke industrije, posle šezdesetih godina uz zaostajanje proizvodnje u bazičnim granama, stvorio je raskorak, između proizvodnje i potrošnje osnovnih sirovina. Te teškoće, bile su neminovne i njihova usklađenost u kratkom vremenu bila je nemoguća u uslovima, u kojima se vršila obnova i izgradnja zemlje. Međutim zbog izgradnje velikih kapaciteta u metalurgiji, ekstraktivnoj industriji i baznoj industriji poslije sedamdesetih godina povećalo se učešće investicija u industriju u ukupnim investicijama.

Jugoslovenska industrija se prije drugog svjetskog rata najvećim dijelom sastojala od eksploatacije rude, drvne, tekstilne i prehrambene industrije. Poslije rata, izgrađeni su mnogobrojni kapaciteti u energetici i baznoj industriji (hidro i termoelektrane, željezare, cementare i hemijske fabrike). Brzi razvoj ostvarila je i metaloprerađivačka grana, a najsporije je rasla ona proizvodnja, koja je još prije rata spadala među razvijene grane jugoslovenske industrije (ugalj, duvan, tekstil). Proizvodnja sredstava rada razvijala se tek poslije oslobođenja, dok je i proizvodnja potrošne robe u 1939. godini bila vrlo mala. Proizvodnja materijala za reprodukciju - sirovine bila je veća od proizvodnje sredstava rada i potrošne robe u 1939. godini.

Indeks proizvodnje industrije

| Godište | 1955=100 | | | |
|---------------------------------|----------|---------------|---------------------------|----------------|
| | Ukupno | Sredstva rada | Materijal za reprodukciju | Potrošnja rube |
| 1939 | 41 | 12 | 42 | 21 |
| 1948 | 62 | 38 | 60 | 80 |
| 1952 | 68 | 64 | 68 | 68 |
| 1990 | 906 | 839 | 814 | 1092 |
| <i>Knclijcjt</i> porasta 1939-1 | | | | |
| 1948:1939 | 1.5 | 3.1 | 1.4 | 3.8 |
| 1952:1939 | 1.7 | 5.3 | 1.6 | 3.2 |
| 1990:1939 | 22.1 | 69.9 | 19.4 | 52.0 |

Izmenjena struktura industrijske proizvodnje u posleratnom periodu u velikom asortimanu proizvoda koji traže visoku tehnologiju i opremu najbolje se vidi u povećanom obimu roba za proizvodnju (sredstava rada) u odnosu na proizvodnju materijala za reprodukciju i potrošnju robe. U odnosu na 1939. godinu proizvodnja sredstava rada veća je za 69,9 puta u 1990, što ukazuje, daje najveće težište posleratne izgradnje industrije bilo orijentisano na mašingradnju. Oko 20 puta povećana je proizvodnja materijala za reprodukciju. Najveći i najskuplji objekti posleratne izgradnje, podignuti su u ovoj oblasti proizvodnje. Pa ipak je rast bazične industrije vremenom zaostajao za rastom prerađivačkih grana. Iako je sporije rasla, proizvodnja industrije koja je proizvodila potrošnu robu (do 1952. godine), zbog politike investiranja i teških sukoba sa zemljama lagersa dostigla je skoro tri puta brži rast od proizvoda repromaterijala do 1990. godine. To je uzrokovao stalan rast potreba stanovništva i njegove kupovne moći što mu je omogućavalo da kupuje veće količine roba, sa boljim kvalitetom i asortimanom na tržištu. U periodu od 1939. do 1990. proizvodnja robe široke potrošnje bila je veća za 52 puta, a od 1952-1990. za 13,5 puta. Osim povećane proizvodnje potrošnih roba, osvojeni su i mnogi novi tehnološki postupci, i proizveden je veliki broj novih proizvoda. Po obimu proizvodnje i po njenoj strukturi, jugoslovenska industrija ušla je osamdesetih godina u red novoindustrijalizovanih zemalja poslije drugog svjetskog rata i uspjela, da savlada svoju privrednu zaostalost.

Mada je rast proizvodnje reproduktionog materijala u posleratnom periodu bio znatno niži od proizvodnje sredstava rada i proizvodnje potrošne robe, napor koji je Jugoslavija učinila u promjeni strukture industrije bio je ogroman. Tabela koja sledi pokazuje rezultate postignute u proizvodnji sirovina i reproduktionog materijala od 1939. do 1990. godine.

Proizvodnja reproduktionog materijala

| Proizvod | 1939 | 1955 | 1990 | Koefficient rasta | |
|-----------------------------------|------|-------|--------|-------------------|-----------|
| | | | | 1990:1939 | 1990:1955 |
| | | | | 1939=1 | 1955=1 |
| Električna energija, miliona KW | 1173 | 4.340 | 82482 | 70 | 19 |
| Ugalj, hilj.tona | 7067 | 15207 | 75848 | 11 | 5 |
| Prerada nafta, hilj.tona | 97 | 739 | 17990 | 185 | 29.3 |
| Sirovi čelik, hilj.tona | 235 | 905 | 3608 | 15 | 4.5 |
| Aluminijum, hilj.tona | 1.8 | 11 | 349 | 194 | 31.7 |
| Cement, hilj.tona | 894 | 1572 | 7954 | 9 | 5.1 |
| Ravno staklo, hilj.irr | 1678 | 4583 | 1.3187 | 8 | 2.9 |
| Rezana grada, hilj.m ² | 1865 | 1773 | 3701 | 2 | 2.1 |
| Drvenjača i celuloza, hilj.tona | 38 | 82 | 638 | 17 | 7.8 |
| Gornja koža, hilj.m ² | 2182 | 3070 | 17680 | 9 | 5.8 |
| Spoljne aulo gume, hilj.komada | 8 | 548 | 18835 | 2354 | 34.4 |

Proizvodnja električne energije bila je u 1990. godini 70 puta veća, prerada nafte 185 puta, proizvodnja aluminijuma 194 puta, a proizvodnja spoljnih autoguma je bila 2.353 puta veća nego u 1939. godini. Proizvodnja uglja, povećana je svega 11 puta. Ove neravnomjernosti rasta proizvodnje pokazuju potrebe moderne privrede za pojedinim vrstama proizvoda, a pogotovu za pojedine vrste energije. Mada je, proizvodnja čelika porasla 15 puta, potrebe za čelikom u daljoj industrijalizaciji zemlje, bile su mnogo veće, te su se nedostaci morali namirivati uvozom. Proizvodnja vještačkih masa i vještačkih vlakana predstavljaju nove proizvode, koji su omogućili razvoj industrije predmeta od plastičnih masa, i brži razvoj tekstilne industrije. Posebno značajni rezultati postignuti su u proizvodnji obojenih metala koja je dostigla nivo visoko razvijene industrijske grane.

Sve do završetka ključnih objekata u industriji, proizvodnja potrošne robe razvijala se usporeno. Do kraja pedesetih godina, privremeno zaostajanje ovih industrijskih grana je nadoknađeno kasnije, modernizacijom i proširenjem starih fabrika i izgradnjom novih, kao i osvajanjem mnogih novih proizvoda (frižidera, mašina za pranje rublja, putničkih automobila, deterdženata, TV prijemnika crno-bijelih, a kasnije i u boji, mlijeka u prahu i mnogih drugih proizvoda). Ove grane proizvodnje mnogo su zavisile od uvoza sirovina i repromaterijala, naročito pamuka, vune, kaučuka, hemikalija, djelova za električne aparate i dr., i to je usporavalo veći rast proizvodnje. U 1990. godini proizvedeno je 375 hiljada televizijskih prijemnika, 979 hiljada frižidera, 451 hiljada mašina za pranje i sušenje rublja i drugog.

Proizvodnja potrošne robe

| Artikli | 1939 | 1955 | 1990 | Koclicijent rasta | |
|---|------|------|-------|-------------------|-----------|
| | | | | 1990:1939 | 1990:1955 |
| | | | | 1939=1 | 1955=1 |
| Šećer, (HX) tofia | 108 | 117 | 956 | 8.9 | 8.2 |
| Jeslivo ulje, (H)0 Iona | 21 | 37 | 208 | 9.9 | 5.6 |
| Pivo, (XX) hl | 427 | 805 | 13999 | 32.8 | 17.4 |
| Duvanska prerada, (XX) iona | 11.8 | 16.0 | 59.4 | 5.0 | 3.7 |
| Trikotaža, tona | 1824 | 4720 | 28822 | 15.8 | 6.1 |
| Konfekcija, mil.nr | 5.5 | 20 | 101 | 18.4 | 5.0 |
| Konfekcija odjeće, niil.m ² | 1.36 | 10 | 221 | 162.5 | 22.1 |
| Kožna obuea, (XX) pari | 4208 | 6859 | 83137 | 19.8 | 12.1 |
| Sapun i deterdženti, (XX) tona | 13 | 27 | 322 | 24.8 | 11.9 |
| Sijalice i električne cevi, mil. komada | 2.5 | 6.5 | 127 | 50.8 | 19.5 |

Može se reći da je u posleratnom periodu industrijskog razvoja Jugoslavija postigla velike rezultate, iako njen nivo industrijske proizvodnje još uvijek znatno zaostaje za proizvodnjom razvijenih zemalja, a posebno u proizvodnji sredstava rada.

Razvitak industrije i porast proizvodnje, daje jasniju sliku povećanja industrijske proizvodnje po stanovniku.

Povećanje industrijske proizvodnje po stanovniku u vremenu od 1939. do 1990. godine ukazuje na velike promjene koje su

industrijalizacijom zemlje nastale u snabdjevanju i pored brzog rasta stanovništva. Samo porast električne energije od 75 kW na 3.466 kWh po stanovniku i drugih ključnih proizvoda najbolje izražava izvršeni tehnički i tehnološki preobražaj industrijske proizvodnje.

Proizvodnja važnijih industrijskih proizvoda po stanovniku

| Na/iv proizvoda | 1939 | 1990 | koeficijent rasta 1939=1 | Naziv proizvoda | 1939 | 1990 | koeficijent rasla 1939=1 |
|--------------------------|------|------|--------------------------|------------------|------|------|--------------------------|
| Električna energija, kWh | 7.5 | 3466 | 46 | Vunena trikotaža | 0.8 | 4 | 5 |
| Ugalj, kg | 45« | 3187 | 7 | Čarape pari | 1.5 | 8 | 5 |
| Sirova nafta, kg | 0.1 | 132 | 1320 | Kožna obuća | 0.6 | 35 | 58 |
| Sirovi čelik, kg | 14 | 152 | 11 | Šećer,kg | 6.9 | 40 | 6 |
| Cmcnl, kg | 57 | 334 | 6 | Ulje,kg | 1.4 | 9 | 6 |
| Sapun i deterđent, kg | 0.8 | 14 | 18 | | | | |

Proizvodnja električne energije po stanovniku je 46 puta veća nego što je bila u 1939. godini. Ovako visok porast proizvodnje električne energije, sirove nafte i uglja, kao osnovnih energetske kapaciteta, omogućio je rad i proizvodnju velikih potrošača energije, kao i brzu elektrifikaciju mnogih gradova, sela i domaćinstava. Povećanje proizvodnje cementa za 6 puta, izražava porast intenziteta graditeljske aktivnosti. Veliki porast proizvodnje kožne obuće - 58 puta, čarapa i vunene tkanine - 5 puta, prehrambenih proizvoda (šećera i jestivog ulja) - 6 puta i drugih proizvoda lične potrošnje, pokazuje da jugoslovenska industrija, danas može da zadovolji potrebe stanovništva znatno bolje nego prije rata, pa i izvozi dobar dio viškova proizvoda.

Od 1939. do 1990. godine, broj industrijskih radnika se višestruko povećao. Od oko 300 hiljada, koliko ih je radilo u industriji pred drugi svjetski rat, i prvih godina poslije rata, broj radnika u industriji dostigao je 2.662 hiljade ili skoro 9 puta više u 1990. godini. Radnici zaposleni u industriji, činili su polovinu ukupno zaposlenih u privredi društvenog sektora. Činjenica da se za to vrijeme industrijska proizvodnja povećala preko 22 puta jasno govori da se je povećala i produktivnost rada. Pored velikog povećanja broja radnika u industriji i rudarstvu, neprekidno se poboljšavao i kadrovski sastav. U 1988. godini, u industriji je radilo

preko 181 hiljada zaposlenih sa fakultetom i višom školom ili 6,8% od ukupnog broja zaposlenih. Sa srednjom stručnom spremom (srednje škole i visokokvalifikovani radnici) u procesu proizvodnje učestvovao je 23%, radnika sa nižom spremom i kvalifikovanih radnika bilo je 8 procenata, a polukvalifikovani i nekvalifikovani zaposleni činili su 1/3 ukupnog broja zaposlenih.

Produktivnost rada u industriji u posleratnom periodu je imala određenih uspjeha, naročito u nekim granama, ali je produktivnost u cjelini zaostajala za produktivnošću rada industrijski razvijenih evropskih zemalja. U 1989. godini, produktivnost rada ukupne industrijske proizvodnje porasla je 3,3 puta u odnosu na 1952. godinu. Ako se ovome dodaju i rezultati uštede u radnom vremenu, postignuti prilikom prelaska sa 48-časovne na 42-časovnu radnu nedelju, produktivnost rada je uvećana oko 3,7 puta.

Kolika pažnja se posvećivala razvoju industrije pokazuju podaci o investicionom ulaganju u industriju. Od 1952. do 1989. godine u industriju 1 rudarstvo investirano je 829.658 miliona dinara po cijenama iz 1972. godine. Investiciona ulaganja u industriju činila su preko 1/3 ukupnih investicionih ulaganja u privredne i neprivredne delatnosti, a u odnosu samo na privredne djelatnosti, iznosila su 49%. Zato je industrija, po mnogim obilježjima, bila središte brzog tehničkog napretka sa većom mehanizacijom i automatizacijom u procesu proizvodnje.

Poljoprivreda

Osnovne karakteristike poljoprivrede predratne Jugoslavije bile su velika agrarna prenaseljenost, mala proizvodnja i niska produktivnost rada. U poljoprivredi je dominiralo sitno seljačko gazdinstvo sa ručnim i zaprežnim oruđima za rad. Ovakav položaj poljoprivrede Jugoslavije onemogućavao je razvoj proizvodnih snaga i ona se nalazila na najnižoj ljestvici, među nerazvijenim zemljama Evrope. Nerazvijeno domaće tržište poljoprivrednih proizvoda onemogućavalo je razvoj robne proizvodnje u poljoprivredi, pa je na selu preovladavao prirodni karakter proizvodnje. Mali broj proizvoda, koje je seljak mogao da proda, zbog loših saobraćajnih

uslova i nedostatka putne mreže (naročito u brdsko-planinskom području) i do gradskih centara, kao jedinih kupaca tih proizvoda, ukazivao je na stagnaciju poljoprivredne proizvodnje.

Osnovna karakteristika posjedovne strukture predratne poljoprivrede, bila je u velikom broju sitnih gazdinstava s jedne strane, i malom broju gazdinstava sa krupnim posjedima. U 1931. godini bilo je 34,3% gazdinstava koja su imala u posjedu svega 6,5% ukupne poljoprivredne površine. To su bila domaćinstva sa posjedom do 2 ha površine. Skoro isti broj gazdinstava (33,6%) imao je 21,5% površine i tu su se posjedi kretali od 2-5 ha. Međutim, jedan promil gazdinstava, posjedovao je 6,7% površina ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Ovakva posjedovna struktura uslovlila je težak ekonomski položaj najvećeg djela zemljoradnika i sela uopšte, pošto je ogroman broj seljačkih domaćinstava bio upućen samo na sopstveni mali posjed kao jedini izvor sredstava za život. Slaba i nerazvijena industrija i ostale privredne djelatnosti nisu pružale mogućnosti da se iz poljoprivrede odlije višak radne snage i stanovništva.

Poseban problem su bile niske cijene poljoprivrednih proizvoda u odnosu na cijene industrijskih proizvoda i drugih usluga. Cijene poljoprivrednih proizvoda bile su uvijek degradirane, a seljak je morao, i to vrlo često, da prodaje i onako male viškove svojih proizvoda ispod stvarne cijene koštanja. Pored toga, visoka poreska opterećenja i velika bankarska zaduženja sa visokim kamatama, stvarali su vrlo teške uslove života siromašnih stanovnika na selu. Ceste su bile stroge prinude vlasti koje seljaku zbog neplaćenog poreza ili neplaćenih bankovnih dugova zapljenuju i prodaju poljoprivredni inventar pa čak i jedino grlo stoke koje domaćinstvo poseduje.

Već u prvim godinama poslije rata, poljoprivreda je trebala da prevaziđe ne samo naslijeđeno zaostalo stanje već i da nadoknadi kapacitete izgubljene za vrijeme rata. U 1945. godini, sprovedeno je nekoliko krupnih mjera agrarne reforme koje su, u prvom redu, promijenile posjedovnu strukturu u poljoprivredi. Određene su maksimalne veličine poljoprivrednih posjeda, kako za zemljoradničke, tako i za posjede nezemljoradnika. Površina zemljišta unijetog u Fond agrarne reforme iznosila je 1.566 hiljada hektara. U raspodjeli fonda agrarne reforme 1945. individualnim seljačkim domaćinstvima dodjeljeno je 51% zemljišta, državna poljoprivredna dobra

dobila su 18.3%, dok je na šume i zemljišta za pošumljavanje otpalo 24,3%. Ostatak od 6,4% dodeljen je zemljoradničkim zadrugama, državnim preduzećima i zdravstvenim i drugim ustanovama.

Zemljište fonda agrarne reforme koristilo je 316.415 zemljoradničkih porodica. Od ukupnog broja seljaka, koji su dobili zemlju iz fonda 51% su bili oni koji su imali male posjede; 22% su bili seljaci bezemljaši. Unutrašnji kolonisti (kolonisti unutar republika) činili su 7%, dok su takozvani savezni kolonisti (borci, ratni invalidi, porodice poginulih boraca NOR-a) koristili 14% od ukupno podjeljenog zemljišta iz Fonda agrarne reforme. Ova posljednja grupa je, uglavnom, naseljena u SAP Vojvodini i za njih je zemljište bilo posebno izdvojeno.

Mjere agrarne reforme uticale su na promjenu posjedovne strukture seoskih gazdinstava. Tako je 39,8% gazdinstva sa posjedom do 2 hektara u 1969. godini imalo 8% ukupne poljoprivredne površine, dok je 54,8% gazdinstava sa posjedom od 2-10 ha imala u posjedu 54% poljoprivrednih površina.

Neki osnovni pokazatelji razvoja poljoprivrede

| | 1939 | 1955 | 1989 |
|---|-------|-------|----------|
| Obradena površina, 1000 ha | 10200 | 10100 | 9805 |
| Poljoprivredno stanovništvo, u hilj. | 10671 | 10060 | 4227 |
| Poljoprivredno stanovništvo u % od ukupnog broja stanovništva | 61% | 57% | 18% |
| Poljoprivredno stanovništvo, na 1000 ha polj.površine | 73 | 68 | 30 |
| Društvena proizvodnja, u mil.din. (cijene 1972.) | 1670 | 2706 | 5688 |
| Učešće poljoprivrede u društvenom proizvodu | 50 | 33 | 19 |
| Indeks fizičkog obima poljoprivredne proizvodnje | 75 | 100 | 209 |
| Broj traktora | 2500 | 10896 | 1107629" |
| Potrošnja mineralnog đubriva, t | 3 | 87 | 265 |
| Uslovnogrla stoke, u 1000 | | 4258 | 4917 |
| Izvoz u ukupnom izvozu, % | 43 | 18.2 | 3.1 |

" Uključeni i jednoosovinski traktori.

Za posljednjih pedeset godina, poljoprivredne i obradive površine smanjene su za preko 400 000 ha. U isto vrijeme, poljoprivredno stanovništvo smanjeno je dva i po puta i to uglavnom zbog brze industrijalizacije zemlje u gradovima koja je zapošljavala viškove nezaposlenog stanovništva na selu. Nagli, neorganizovani i neplanirani odlazak sa sela, naročito mlađeg, a pogotovu muškog stanovništva, doveo je do određenih socijalnih i ekonomskih problema na selu. Odlaskom mlađeg

stanovništva sa sela u grad, znatno se povećao broj staračkih domaćinstava, nesposobnih za rad na poljoprivrednim poslovima, što je dovelo do negativnih posljedica za proizvodnju i razvoj poljoprivrede. Preseljenje stanovništva sa sela u gradove, dovelo je do brže promjene sastava stanovništva. Udeo poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu smanjen je sa 61% u 1939. ili sa 57% u 1955, na 18% u 1989. godini. Istovremeno, udio stanovništva u gradskim naseljima u ukupnom stanovništvu povećao se od 21% u 1948. na 47% u 1981. godini.

Nova tehnika i tehnologija, korišćene u sve većoj mjeri u procesu poljoprivredne proizvodnje, dale su dosta impulsa za povećanje proizvodnje. U predratnim i prvim posleratnim godinama, skoro cjelokupna vučna snaga bila je stočna zaprega (mehaničke snage činile su samo 2%), dok je devedesetih godina mehanička snaga u poljoprivredi imala preko 85% cjelokupne vučne snage. U 1989. godini jugoslovenska poljoprivreda je raspolagala sa 673.012 traktora (bez jednoosovinskih) a to je 56 puta više nego što ih je bilo 1955. godine. Podaci o kombajnima postoje od 1975. godine i tada ih je bilo 1.906. Za 15 godina, do 1990. godine, njihov se broj povećao skoro dva puta.

Potrošnja mineralnih đubriva u Jugoslaviji je, još uvijek, znatno ispod potrošnje agrarno razvijenih zemalja. Potrošnja đubriva je često varirala iz godine u godinu, što je zavisilo od proizvodnje đubriva u zemlji i cijena đubriva. Osamdesetih godina, znatno je porasla njegova potrošnja. Ipak, u odnosu na predratno stanje, kada je potrošnja azotnih đubriva bila vrlo mala, potrošnja od 1955-1989 porasla je deset puta, a u odnosu na predratno stanje - dvadeset puta.

Poljoprivredna proizvodnja imala je daleko nižu stopu rasta od industrijske proizvodnje. Njena proizvodnja varirala je po godinama i zavisila uglavnom od primjene agrotehničkih mjera i od vremenskih prilika i (suše, poplave, grad, nedostatak mineralnih đubriva i njihovo nekorišćenje i drugo). Prvih godina poslije rata svaka druga godina imala je vrlo niske prinose prvenstveno u ratarstvu, zbog velikih suša i vrlo slabe primjene agrotehničkih mjera.

U periodu od 1956. godine, u vrijeme intenzivne industrijalizacije, poljoprivredna proizvodnja kretala se na relativno niskom nivou, koji jedva, da je prelazio predratni obim proizvodnje. Poslije 1956. godine, s većim ulaganjima i povoljnijim uslovima privređivanja u poljoprivredi, uslijedio je porast poljoprivredne proizvodnje. U odnosu na desetogodišnji prosjek predratne proizvodnje (1930-1939. godine), ukupna jugoslovenska poljoprivredna proizvodnja u desetogodišnjem prosjeku, u vremenu od 1950-1959. povećana je samo za 10%, dok je osamdesetih godina (1980-1987) porasla skoro 2,5 puta. U ovom posljednjem periodu proizvodnja u ratarstvu bila je veća 2,3 puta, u voćarstvu preko 2 puta, u vinogradarstvu 1,8 puta, dok je najveći porast ostvaren u stočarstvu - 3,14 puta.

Proizvodnju važnijih ratarskih proizvoda

| Godište | hlebna žita ¹¹ | pšenica | kukuruz | šećerna repa | suncokrel | krompir |
|------------------------------|---------------------------|---------|---------|--------------|-----------|---------|
| Proizvodnja u hiljadama tona | | | | | | |
| 1939 | 32(H) | 2880 | 4050 | 922 | 27 | 1640 |
| 1955 | 21(H) | 2430 | 39(H) | 1380 | 102 | 2270 |
| 1990 | 6434 | 6359 | 6724 | 5985 | 418 | 2186 |
| Prinos po Ha u me | | | | | | |
| 1919 | 12.6 | 13.1 | 15.1 | 200 | 7.3 | 54 |
| 1955 | 12.4 | 12.8 | 15.8 | 211 | 9.9 | 87 |
| 1990 | 41.9 | 42.5 | 30.2 | 378 | 19.4 | 77.1 |

¹¹ Pšenica, raž, kapuica, krupnik

U 1955. godini, poljoprivredna proizvodnja osnovnih ratarskih proizvoda nije bila dostigla proizvodnju iz 1939. godine. Međutim, od 1956. godine, većim ulaganjima u poljoprivredu, visokom mehanizacijom obrade, korišćenjem vještačkih đubriva i genetskog potencijala sorata i hibrida u domaćoj proizvodnji, došlo se do znatnog povećanja proizvodnje. Iako su obradive površine bile manje, proizvodnja je bila znatno veća. Tako je proizvodnja kukuruza porasla 1,8 puta, a proizvodnja pšenice 2,5 puta. Prinosi pšenice po jednom hektaru u 1990. godini bili su veći 3 1/2 puta, a kukuruza 2,0 puta u odnosu na 1955. godinu. Međutim, veliki porast ukupne proizvodnje i prinosa po hektaru ostvaren je kod povrtarskih kultura. U 1990. u odnosu na 1939. godinu proizvedeno je šećerne repe 6,5 puta više, suncokreta 15,6 puta, a krompira 1,5 puta više. U posleratnom

periodu, zahvaljujući klimatskim uslovima i primjeni agrotehničkih mjera, najveća proizvodnja pšenice od 6,3 miliona tona, ostvarena je 1974, a najveći prinos kukuruza od 11,3 miliona tona u 1984. godini.

U strukturi zasejanih površina, došlo je takođe do značajnih promjena. To se odrazilo na smanjenje učešća žitarica i povećanje učešća industrijskog, povrtnog i stočnog krmnog bilja. Na ove promjene imale su uticaj cijene pojedinih proizvoda, kao i preorijentacija proizvođača na gajenje intenzivnijih kultura koje obezbjeđuju veći dohodak.

Karakteristično je da se brojno stanje stočnog fonda u odnosu na predratno stanje, nije bitno povećavalo u posleratnom periodu. Međutim, došlo je do velikih kvalitetnih razlika kod rasa svih vrsta stoke, što je doprinijelo da stočna proizvodnja u 1989. bude veća 2,6 puta u odnosu na 1955. godinu. Stočarstvo je imalo najveći rast proizvodnje u odnosu na ostale tri grane poljoprivrede. Opšta karakteristika razvoja stočarstva u posleratnom periodu su velike oscilacije; tendencija stagnacije u povećanju broja goveda (oko 5 miliona) i porasta broja svinja (5-8 miliona). Istovremeno, došlo je do velikog povećanja broja živine (20-78 miliona) i opadanja broja ovaca (11.8 miliona grla).

Proizvodnja mesa u 1989. godini povećana je 5 puta u odnosu na 1947. godinu. Od 1.341 hiljada tona proizvedenog mesa, svinjsko meso učestvuje sa 30%, goveđe sa 26%, pileće sa 22%, a ostatak od 22% otpada na ovčije, konjsko meso i mesne iznutrice. Iako je u 1989. godini broj krava bio manji za 10%, proizvodnja mlijeka povećala se od 1.650 miliona litara u 1947. na 4.609 miliona litara ili 2,8 puta, zbog bolje mliječnosti rasnih krava.

Raspodjelom Fonda zemljišta agrarne reforme od 1945. godine, državnim poljoprivrednim gazdinstvima dodijeljeno je 288 hiljada hektara ili 18,3% ukupno podjeljenog zemljišta. Glavni faktor i nosilac unapređenja cjelokupne poljoprivrede, predstavljali su novoosnovana poljoprivredna imanja i zemljoradničke zadruge. Udruživanje rada i sredstava sa zemljoradnicima, kroz razne vidove kooperacione saradnje, doprinjelo je povećanju proizvodnje i produktivnosti, pogotovu na individualnim posjedima, što je uslovlilo i poboljšanje uslova života na selu.

Društveni i individualni sektor poljoprivrede

| | 1954 | | 1985 | | 1990 | |
|---|-----------|--------------|-----------|--------------|-----------|--------------|
| | društveni | individualni | društveni | individualni | društveni | individualni |
| Obradena površina, hilj.lia | 921 | 9060 | 1521 | 8320 | 1502 | 8303 |
| <i>Proizvodnju</i> | | | | | | |
| pšenica, hilj.lona | 143 | 1240 | 1939 | 2920 | 2527 | 3832 |
| kukuruz., hilj.tona | 318 | 2680 | 1913 | 7968 | 1221 | 5503 |
| šećerna repa, hilj.tona | 299 | 950 | 4715 | 36.32 | 3849 | 2136 |
| <i>Prinosi po hektaru tona</i> | | | | | | |
| pšenicu | 0.93 | 0.73 | 5.00 | 3.04 | 5.0 | 3.3 |
| kukuruz. | 1.87 | 1.17 | 6.38 | 3.79 | 4.4 | 3.9 |
| šećerna repa | 17.5 | 17.1 | 43.2 | 30.8 | 39.8 | 38.8 |
| Društveni proizvod u mil.din.(cijene 1972) | 1860 | 20400 | 16220 | 36660 | 17860 | 36810 |

Fond poljoprivrednog zemljišta društvenih gazdinstava se neprekidno iz godine u godinu povećavao. U 1990. godini povećan je skoro 61% u odnosu na 1954. godinu. U ukupnoj obradivoj površini on učestvuje sa 15,3% u 1990. Društveni sektor je od 1954. kada je proizvedeno 9,6% ukupne proizvodnje pšenice, povećao svoje učešće u 1990. na 41% i davao preko 70% tržišnog viška pšenice. U 1990. godini društveni sektor je proizvodio dve trećine šećerne repe. Prinosi po hektaru svih kultura u društvenom sektoru bili su znatno veći od prinosa individualnog sektora. Društveni sektor je bio nosilac agrotehničkog napretka, što je omogućilo povećanje proizvodnje i na društvenom i na individualnom sektoru.

Vrijednost proizvodnje društvenog sektora poljoprivrede se neprekidno povećavala. Učešće u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji povećalo se sa 6,% u 1954. na 31,3% u 1989. godini.

I pored relativno niskog nivoa poljoprivredne proizvodnje, koja nije obezbjeđivala dovoljne količine ni za odgovarajuću ishranu predratnog stanovništva, Kraljevina Jugoslavija je ipak izvozila poljoprivredne proizvode, na štetu ishrane svog stanovništva. Izvoz poljoprivrednih proizvoda u ukupnom izvozu u 1939. godini iznosio je 43% od ukupnog izvoza. Najveća vrijednost izvoza bio je izvoz žive stoke, mesa i pšenice. U isto vrijeme, vrijednost uvoza poljoprivrednih proizvoda iznosila je 9% u

odnosu na ukupni uvoz. Osnovni uvozni artikli bili su južno voće, kafa, pamuk i si.

Što se tiče investicionih ulaganja u osnovne fondove svih sektora, poljoprivreda se po vrijednosti ulaganja nalazila na četvrtom mjestu, poslije industrije, stambene izgradnje i saobraćaja. Učešće poljoprivrede u ukupnim investicijama za period od 1952-1989. godine iznosilo je 8% ukupnih investicija.

I pored znatnog napretka u razvoju poljoprivrede, ona ipak zaostaje za drugim privrednim djelatnostima. U posleratnom periodu, poljoprivredna proizvodnja nije mogla zadovoljiti potrebe stanovništva u ishrani, te se putem uvoza moralo rješavati to pitanje. Niz godina u posleratnom periodu (1956, 1963, 1965, 1980 i dr.) uvozilo se i preko milion tona pšenice godišnje. Sporiji rast vrijednosti poljoprivredne proizvodnje od drugih proizvodnih oblasti, odrazio se i na smanjenje učešća poljoprivrede u društvenom proizvodu. Od 30,3% u 1952. koliko je poljoprivreda učestvovala u društvenom proizvodu, smanjeno je njeno učešće na 15,1% u 1990. godini.

Formiranje seljačkih radnih zadruga i obavezan otkup poljoprivrednih proizvoda

U 1948. godini došlo je do formiranja seljačkih radnih zadruga čiji se broj naročito povećao u 1949. godini. Ulaskom seljačkih radnih zadruga u društveni sektor poljoprivrede, povećane su i njegove oraničke površine za 26,7% (od ukupnih oraničnih površina). Međutim brzo formiranje seljačkih radnih zadruga i prisiljavanje individualnih poljoprivrednih gazdinstava, da se u njih učlanjuju i unose cio svoj poljoprivredni inventar i zemljište bez ozbiljnijih organizacionih, ekonomskih i socioloških studija pokazalo se neracionalno, ekonomski nerentabilno i pogrešno i one nisu ni doživjele dugi vijek. Nakon četiri godine (1953) donijeta je Uredba o reorganizaciji seljačkih radnih zadruga, po kojoj je većina rasformirana. Preostale seljačke radne zadruge, gubile su

postepeno svoje prvobitne oblike i prelazile na poslovanje po principima samoupravljanja i raspodjele dohodka, kao i ostale poljoprivredne organizacije društvenog sektora.

Prvih godina poslije Oslobođenja, Jugoslavija se našla u velikim poteškoćama oko ishrane stanovništva. Zemlja opljačkana i osiromašena u toku rata, veoma mala proizvodnja u poljoprivredi koja je tih prvih godina bila pogođena vremenskim nepogodama (suše, poplave, grad i dr). Sve je to stvaralo velike brige organima vlasti zbog objezbeđenja osnovnih poljoprivrednih proizvoda za prehranu stanovništva. Pored toga, zemlja nije raspolagala sredstvima za kupovinu prehrambenih proizvoda u inostranstvu a i pomoć koja je primana iz inostranstva bila je nedovoljna.

U takvoj teškoj situaciji oko ishrane stanovništva, kada je u nekim krajevima zemlje prijetila glad, a posebno u gradovima i industrijskim centrima organi vlasti donijeli su odluku o obaveznom otkupu poljoprivrednih proizvoda od poljoprivrednih proizvođača.

Mjere koje su donesene bile su ishitrene. Vrlo loša i na brzinu formirana organizacija otkupa, politički nepripremljeno stanovništvo od kojeg se vršio otkup, loše i nepotpuno objašnjena svrha otkupa kao i greške i neobjektivnosti i arogantnosti pojedinih učesnika u otkupu, nanijeli su velike štete u poljoprivredi i izazvali oštre proteste seljaka, u pojedinim područjima pa i fizičke otpore nekih domaćinstva kod kojih se vršio otkup.

Loša organizacija čuvanja i smještanja otkupljenih proizvoda i stoke, nanijela je ogromne materijalne štete zbog nebrige i propadanja otkupljenih proizvoda, a naročito stoke, koja je masovno uginjala zbog neobjezbeđenog smještaja i ishrane, zaraznih stočnih bolesti i dr.

Iako su bile potrebne nužne mjere u cilju spasavanja stanovništva od gladi, loša priprema i postupci za vrijeme samog otkupa, donijeli su velike materijalne štete i velike političke probleme.

Građevinarstvo

Na žalost, pošto ne raspoložemo podacima o predratnoj građevinarskoj aktivnosti Kraljevine Jugoslavije, ne bismo mogli vršiti bilo kakva poređenja sa tom djelatnosti u SFRJ. Postoje samo podaci iz izvještaja Ministarstva građevine Kraljevine Jugoslavije 1924-1936. u kome su date samo vrijednosti, tj. dinarski iznosi utrošenih sredstava u građevinske radove iz nadležnosti toga Ministarstva.

Prema ovim podacima, u 1936. godini utrošeno je za građevinske radove 309.647 dinara po tekućim cijenama. Najviše je plaćeno za održavanje puteva (49%), za popravak i izgradnju zgrada izdvojeno je (za administrativno-upravne 41.644 dinara, za školske i prosvjetne objekte 16.846 i ostale zgrade 20.162 dinara) svega 78.652 dinara ili 25,4%. Prema tome, podaci prikazuju samo obuhvat dijela javnih (državnih) gradnji i ne obuhvataju privatnu individualnu izgradnju, te nije moguće porediti građevinsku djelatnost, prije i poslije, drugog svjetskog rata u Jugoslaviji⁰.

Međutim, velika razaranja u zemlji tokom drugog svjetskog rata i potrebe za što bržim opravkom porušenih privrednih objekata i objekata društvenog standarda i stambene izgradnje, nametnule su se kao hitna potreba dinamičnog razvoja građevinske djelatnosti. Od malih, tehnički i tehnološki loše opremljenih preduzeća, uglavnom u vlasništvu privatnih preduzetnika, nije se mogla očekivati brža obnova zemlje. Sem toga, dobar dio i onako male i sitne opreme i građevinske mehanizacije uništen i opljačkan u toku rata. Zemlja se našla u teškoj situaciji a trebalo je početi i organizovati popravku i gradnju stanova, porušenih privrednih objekata, fabrika, saobraćajnica, objekata društvenog standarda, obnovu gradova i sela. Ubrzano su osnivane nove ili obnovljene postojeće radne organizacije i otpočela je građevinska aktivnost velikih razmera u cijeloj zemlji. U 1989. godini bilo je 2.540 građevinskih organizacija u kojima je radilo 545 hiljada radnika.

Potrebe su zahtjevale, da svaka društveno-politička zajednica formira svoju građevinsku radnu organizaciju. I zbog toga, građevinske

⁰ Izvještaj Ministarstva građevina Kraljevine Jugoslavije 1924-1936.

radne organizacije su se bitno razlikovale po svojoj opremljenosti i po broju zaposlenih radnika. Među radnim organizacijama bilo ih je 554, koje su zapošljavale samo po 15 radnika i 30 radnih organizacija koje su zapošljavale svaka preko 2000 radnika. U strukturi radnih organizacija po broju zaposlenih radnika bilo je i takvih koje su zapošljavale od 61-500 radnika. Ova grupa radnih organizacija učestvovala je sa 44,4% u ukupnom broju radnih organizacija, a po broju zaposlenih sa 41%.

Modernizacija građevinarstva se odvijala uvođenjem savremene tehnologije gradnje i korišćenjem moderne opreme i vrlo brzo je napredovala, prvenstveno kod većih preduzeća.

Od 1955. do 1989. godine osnovna sredstva građevinskih preduzeća, po cijenama iz 1972, povećana su 14,6 puta. Ovako visoko povećanje, oprema i moderna tehnologija u građevinarstvu usporili su rast broja radnika, tako da je njihov broj povećan samo 1,9 puta.

Vrijednost izvršenih građevinskih radova od 1959. do 1980. godine je neprekidno rasla iz godine u godinu. Smanjenjem privredne aktivnosti u zemlji, a posebno investicione izgradnje poslije 1980. godine, građevinarstvo je pogođeno smanjenom aktivnošću jače nego druge djelatnosti. Obim radova za 4 godine (1984-1987) smanjen je 23% u odnosu na obim radova 1976-1979. godine. Broj radnika u ovom vremenu nije smanjen, što je prouzrokovalo pad produktivnosti rada.

U 1980. vrijednost izvršenih radova povećana je 5,2 puta u odnosu na 1955. godinu, društveni proizvod građevinarstva je u 1989. porastao 3 puta, a fizički obim 2,2 puta u odnosu na 1955. godinu. U cijelom periodu građevinske djelatnosti mjenjala se i struktura građevinskih radova. Najobimniji građevinski radovi i vrijednosti utrošeni su na hidrotehničke melioracije, brane i nasipe, industrijske proizvodne zgrade, dalekovode i stambene zgrade.

Tehnička opremljenost građevinskih preduzeća, a naročito većih, bila je na zavidnoj visini, što im je omogućilo da uz pomoć stručnih kadrova grade najsloženije građevinske objekte i budu konkurentni u inostranstvu u odnosu na građevinsku operativu najrazvijenijih zemalja.

Za posljednjih 20 godina, tj. od 1971-1989. godine, prosječan godišnji društveni proizvod po cijenama iz 1972. godine u građevinarstvu, iznosio je 3.150 miliona dinara ili 8,5% ukupnog godišnjeg društvenog proizvoda zemlje. I individualni sektor građevinarstva sa učešćem oko 15% u društvenom proizvodu građevinarstva i sa 23 hiljade zaposlenih radnika, postao je značajan ekonomski faktor.

Velika aktivnost građevinarske djelatnosti pokazala se u izgradnji stanova. Od 1953. do 1990. godine izgrađeno je ukupno 4.252 hiljade stanova i to - u društvenom sektoru 36,4%, a u individualnom 63,6%. Prema podacima popisa stanovništva i stanova, u Jugoslaviji 1991. (procjena) je krajem 1989. godine bilo 7.556 hiljade stanova a od toga 50% u gradskim naseljima. Stanovi izgrađeni poslije 1953. godine učestvuju sa 69% od ukupnog broja stanova, što znači da u Jugoslaviji preko 2/3 stanovnika živi u stanovima, koji nisu stariji od 40 godina.

Intenzivna stambena izgradnja počela je od 1961. godine. Od tada pa do 1990, svake godine je građeno preko 100 hiljada stanova. Najveći broj izgrađenih stanova u jednoj godini, (149.935 stana) izgrađen je u 1976. godini.

U Kraljevini Jugoslaviji građeni su uglavnom manji stanovi a pogotovu na selu. Međutim, u velikim gradovima i u industrijskim mestima, budući, da je cjelokupna izgradnja stanova bila u privatnom vlasništvu, bogatiji slojevi građana gradili su mali broj većih i luksuznijih stanova. S obzirom na to da su domaćinstva u predratnoj Jugoslaviji imala znatno veći broj članova, nego poslije rata, a građeni su manji stanovi sa manjim brojem osoba, to je sužavalo i smanjivalo površinu stambenog prostora po članu domaćinstva.

Stambeni fond prema broju soba u procentima

| stanovi | <u>ukupno = 100</u> | | |
|-----------------------|---------------------|------|------|
| | 1939 | 1975 | 1989 |
| sa jednom sobom | 42.1 | 20.0 | 13.0 |
| sa dve sobe | 38.5 | 45.4 | 37.1 |
| sa tri sobe | 14.0 | 25.0 | 30.0 |
| sa četiri i više soba | 5.4 | 9.6 | 19.9 |

U čitavom posleratnom periodu neprekidno se mijenjala struktura stanova u korist stanova sa većim brojem soba. U 1989. godini, bilo je tri puta manje stanova sa jednom sobom, a preko 3,5 puta više stanova sa četiri i više soba u odnosu na 1939. godinu. U Kraljevini Jugoslaviji, građeno je 80,6% stanova sa jednom ili dvije sobe, a u posleratnoj Jugoslaviji, 67,1% stanova sa dvije ili tri sobe. Od 1953. do 1989. godine, u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji izgrađeno je 260.212 hiljada kvadratnim metara stambene površine, od čega je u društvenom sektoru svojine izgrađeno 86.506 hiljada kvadratnih metara ili 33,3%.

U posleratnim godinama, građeni su stanovi sa većom površinom. To je bio odraz materijalnih mogućnosti društva kao cjeline i privatnih investitora. U 1989. godini, prosječna površina stana ukupnog broja izgrađenih stanova iznosila je 74 kvadratna metra. Stanovi građeni u individualnoj svojini vlasništva bili su veći od onih u društvenoj svojini. Prosječne površine tih stanova iznosile su 79, a u društvenoj svojini 60 kvadratnih metara.

U današnjem stambenom fondu samo u 4% stanova nema električne struje a to su uglavnom stanovi u seoskim brdskim naseljima u koja elektro mreža još nije stigla. U gradskim naseljima sva domaćinstva imaju električne instalacije. Sedamdeset dva posto stanova ima vodovodne instalacije, dok centralno grejanje ima 17% stanova.

Od ukupnog broja stanova, 57% su sa kupatilom a u gradskim naseljima je 80% stanova ima kupatilo. Do 1945. godine, u gradskim naseljima bilo je 28% stanova sa vodovodom, 1% sa centralnim grejanjem i 86% sa električnom strujom.

Svega 62% stanova do 1945. godine bili su u zgradama od tvrdog materijala, pošto su zgrade i stanovi na selu najčešće rađeni od mekog materijala, od čerpića i nekvalitetne cigle.

Građevinska operativa je bila vrlo obimna u izgradnji javnih objekata u zemlji. Sposobnost građevinske operative ogledala se u izgradnji različitih vrsta objekata za potrebe zemlje za koju se je tražila velika stručnost i moderna oprema. U strukturi izgrađenih objekata se nalaze

brane, hidromelioracioni radovi, putevi, dalekovodi, privredni objekti svih djelatnosti, bolnice, škole, stambene zgrade i dr. Od 1953. do 1989. godine izgrađeno je 145 miliona metara kubnih brana, i nasipa, 36.166 km novih puteva javnog saobraćaja, 3.758 km željezničkih pruga javnog saobraćaja i 51.269 km dalekovoda. Izgrađena površina industrijskih proizvodnih hala iznosila je 44,6 miliona metara kvadratnih itd. Sagrađeno je i 18,7 miliona kvadratnih metara zgrada za škole i za potrebe zdravstva.

Pored obimne djelatnosti u zemlji, građevinske organizacije Jugoslavije postigle su vidne rezultate u izgradnji raznih modernih objekata u inostranstvu. Pored građevinskih radova znatni su rezultati postignuti i u projektnim uslugama.

I pored vrlo oštrec konkurencije sa stranim firmama, građevinske organizacije imale su ugovorene radove sa inostranim partnerima u vrijednosti od 11.140 miliona dolara, a vrijednost izvršenih radova iznosila je 8.194 miliona dolara za vrijeme od 1985-1989. godine ili prosječno, 1.638,8 miliona dolara godišnje. Građevinska preduzeća su radila na svim kontinentima, sem Australije. Vrijednost izvršenih radova je bila najveće u Aziji sa 36%, u Africi je iznosila 32,7%, Evropi 30,5% i u Americi 0,8%. U razvijenim zemljama, naše građevinske operative ostvarile su 10,4%, a u socijalističkim zemljama 20,3% vrijednosti građevinskih radova. Preko 2/3 od ukupne vrijednosti izvršenih građevinskih radova ili 69,3%, ostvareno je u zemljama u razvoju. Najveće poslove su naše građevinske organizacije imale u Iraku. Za poslednjih pet godina, vrijednost građevinskih radova i projektantskih usluga (od 1986-1990) u Iraku iznosila je 2.485 miliona dolara ili 32% od ukupnih građevinskih radova i projektnih organizacija izvršenih u inostranstvu.

Društveni proizvod u građevinarstvu povećan je za 3 puta u 1989. u odnosu na 1955. godinu, dok je društveni kapital, u isto vrijeme, povećan 14,6 puta. Kriza u građevinskoj aktivnosti poslije 1980. godine uticala je na pad društvenog proizvoda, tako da je društveni proizvod u 1990. godini bio 40% manji u odnosu na 1980. godinu.

Saobraćaj

U uslovima opšte privredne nerazvijenosti predratne Jugoslavije, saobraćaj sa svojom zaostalom tehničkom bazom, u odnosu na druge grane, bio je ipak relativno razvijenija grana privrede. S obzirom na ratne potrebe i značaj saobraćajnih sredstava za vođenje rata, okupatori su maksimalno koristili postojeće kapacitete svih grana saobraćaja a u isto vrijeme, pljačkali i uništavali sve, i svugdje gdje se to moglo. Prema procjeni Reparacione komisije pri Vladi Federativne Narodne Republike Jugoslavije, pretrpljene štete u saobraćaju u drugom svjetskom ratu iznosile su 763 miliona US dolara. Saobraćaj je posle poljoprivrede na drugom mjestu po pretrpljeni štetama u privredi i iznosi 8,5% od ukupno pretrpljene štete u drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji.

Bolji saobraćaj je znak opšteg napretka a bez savremenog transporta ne bi bio moguć ubrzani rast privrede. S druge strane, povećana proizvodnja, robni promet i kretanje stanovništva, usloveli su i tražili povećanje i poboljšanje saobraćajnih usluga.

U predratnoj Jugoslaviji željeznički saobraćaj je predstavljao najvažniju granu transporta i odvijao se 1/4 dužine prugama uzanog koloseka. Drumski saobraćaj bio je nerazvijen, sa lošim putevima i malim brojem motornih vozila. Avionski saobraćaj nalazio se na dnu ljestvice ovog saobraćaja u Evropi, dok je pomorski saobraćaj bio prilično razvijen u odnosu na ostale grane saobraćaja.

Obnova zemlje, a pogotovu ciljevi dinamičnog privrednog razvoja, zahtjevali su aktiviranje svih raspoloživih materijalnih i ljudskih potencijala za razvoj saobraćaja. U tom cilju, ulagana su najveća sredstva investicija u zemlji. U periodu od 1952-1989. godine, saobraćaj i veze učestvovali su sa 12,7% od ukupnih investicija (po cijenama iz 1972). Investiciona ulaganja u saobraćaj po desetogodištima bila su različita i kretala su se od 12% do 13,3%. U vremenu od 1972-1981. godine zabeležena su najveća ulaganja u razvoj saobraćaja. Napori, koje je društvo

ulagalo u obnovu saobraćaja prvih godina poslije oslobođenja, vrlo brzo su dali rezultate. Već u 1946. godini obim saobraćajnih usluga dostigao je nivo prevoza iz 1939. godine.

Brz razvoj privrede i porast društvenog i životnog standarda, bili su osnova za brz razvoj saobraćaja. Fizički obim saobraćaja u odnosu na 1939, u 1989. godini povećan je 13,3 puta, a u odnosu na 1952. godinu 10,4 puta.

U odnosu na 1955, u 1989. godini broj radnika povećan je 2,6 puta, društveni proizvod 6,7 puta, prevoz putnika 4,7 a prevoz robe 4,1 puta.

U strukturi saobraćaja došlo je do krupnih promjena. Relativno najbrži razvoj imao je vazduhoplovni saobraćaj. U 1940. godini Jugoslavija je raspolagala sa svega 12 aviona i prevezla je 16 hiljada putnika i 232 tone tereta. U 1989. godini bilo je 52 aviona, koji su prevezli 5.585 hiljada putnika ili 350 puta više i 49.009 tona tereta ili 211 puta više nego u 1939. godini. Sem toga, izgrađeno je devet novih aerodroma sa modernom opremom za prihvatanje velikih i brzih aviona.

Po obimu porasta saobraćaja, drugo mjesto zauzima drumski saobraćaj. Drumski saobraćaj preuzima u posleratnom periodu i primat u prevozu putnika i robe koji je ranije imala željeznica. U 1989. godini, drumski saobraćaj učestvuje sa 85,5% prevoza putnika i 37,3% prevoza robe. Predratna Jugoslavija je imala svega 41.915 km puteva a većina je bila sa tucaničkom podlogom. U posleratnom periodu u Jugoslaviji je izgrađeno i modernizovano 74.086 km puteva. Od 124.402 km puteva savremeni kolovoz ima 62% ukupne putne mreže. Predratna Jugoslavija nije imala ni kilometar autoputa. Krajem osamdesetih godina u Jugoslaviji je bilo 806 km autoputeva.

Zahvaljujući velikim ulaganjima u drumski saobraćaj i izgradnju velikog broja novih puteva i modernizaciju skoro svih postojećih,

omogućeno je da svi manji gradovi i industrijski centri kao i veliki broj sela, budu povezani modernim putevima i redovnim autobuskim linijama. Podizanjem nekoliko fabrika automobilske industrije u zemlji, povećanjem zaposlenosti i povećanjem životnog standarda, sa uslovima povoljnije kupovine putničkih automobila, došlo je do vrlo brzog povećanja broja putničkih motornih vozila u zemlji. Izgradnja i modernizacija puteva su uslovile da se prevoz robe i putnika preorijentiše na drumski saobraćaj.

Drumsku motorna vozila i obim prevoia

| Vrsta vozila | 1938 | 1946 | 1990 | Koeficijent rasta 1938=1 |
|-------------------------|-------|-------|---------|-----------------------------|
| Putnički automobili | 11561 | 6238 | 3510845 | 304 |
| Autobusi | 943 | 589 | 29906 | 32 |
| Teretni automobili | 4286 | 11385 | 222714 | 52 |
| Prevoz putnika i robe: | | | | |
| Putnički km u milionima | | 280 | 44600 | 159.3" |
| Tonski km u milionima | | 51 | 347764 | 6819" |

"1946=1

Jugoslavija je 1990. imala 304 puta više putničkih automobila, 32 puta više autobusa i 52 puta više teretnih automobila nego u 1938. godini.

Modernizacija puteva u Jugoslaviji, imala je vidnog uticaja na povećan ulazak stranih motornih vozila u našu zemlju. U Jugoslaviju je u 1990. godini ušlo 14.842 hiljade putničkih automobila ili 4,2 puta više nego 1965. i 144,5 hiljada autobusa ili 8 puta više nego 1965. godine.

Prije rata, kao i prvih godina poslije rata, željeznica je bila osnovni prevoznik putnika i robe sa učešćem od preko 80% u ukupnom saobraćaju. Poslije oslobođenja, uz ogromne napore, uspjelo je da se u roku od dvije godine obnovi i osposobi saobraćaj. Skoro cjelokupna mreža željezničkih pruga koja je u toku rata skoro u potpunosti bila uništena ili oštećena, osposobljena je za prevoz. S obzirom da je željeznica prije rata bila glavni prevoznik robe i putnika, njena osposobljenost bila je jedan od uslova za brzu obnovu i izgradnju zemlje. Od 1945-1974. godine izgrađeno je 2.328 kilometara novih pruga u Jugoslaviji, a prve su izgrađene

omladinskim radnim akcijama. Potsjetimo se samo na neke od ovih novoizgrađenih pruga.

| | | | |
|----------------|----|-----|---------------------------|
| Brčko-Banovići | km | 98 | puštena u saobraćaj 1946. |
| Šamac-Sarajevo | km | 242 | puštena u saobraćaj 1947. |
| Bihać-Knin | km | 112 | puštena u saobraćaj 1948. |
| Sarajevo-Ploče | km | 195 | puštena u saobraćaj 1966. |
| Beograd-Bar | km | 227 | puštena u saobraćaj |

Naročito od 1957. godine, modernizovani su pruge, vuča i vozni park s ciljem da se željeznica osposobi za veće brzine i opterećenja. Rapidno su povećavane pruge normalnog kolosjeka, i u potpunosti su ukinute pruge uzanog kolosjeka za javni saobraćaj. Istovremeno, povećana je dužina dvokolosječnih i elektrificiranih pruga. Iz saobraćaja je u cjelini isključena parna vuča, koja je prije rata i prvih godina poslije rata bila osnovna vuča. Parna vuča zamjenjena je dizel i elektro vučom, čime su postignute veće komercijalne brzine i veći kapaciteti.

Pomorski, pa donekle i riječni saobraćaj u predratnoj Jugoslaviji u poređenju s drugim granama saobraćaja, bio je prilično razvijen. U 1939. godini brodovi trgovačke mornarice raspolagali su 401 hiljadom bruto registarskih tona. Međutim, gubici pomorske, pa i riječne trgovačke flote u toku rata, bili su naročito veliki. Okupator je uništio ili odvuкао pretežni dio jugoslovenske flote. Poslije oslobođenja, 1946. godine, ostala je samo 1/3 predratne tonaže. Isti gubici bili su u riječnom i jezerskom saobraćaju.

Trebalo je punih 13 godina ubrzane izgradnje i ulaganja velikih finansijskih sredstava da bi 1958. godine pomorska trgovačka flota i 16 godina kasnije i riječna i jezerska flota dostigle obim predratnih kapaciteta. U 1989. godini flota pomorskog saobraćaja povećava svoju bruto registarsku tonažu oko 12 puta, sa kapacitetom 3.436 hiljada bruto registarskih tona, i prevozi 41.073 hiljada tona robe ili 11 puta više nego 1955. godine. Riječna i jezerska flota je imala mnogo skromniji rast od pomorske flote. U 1990. kapacitet nosivosti teretnih brodova povećao se 2,5 puta a prevoz tereta preko 5 puta u odnosu na 1955. godinu. Promjenjena je i struktura brodova po načinu pogona. Iz upotrebe su isključeni brodovi sa parnom vučom a najveći dio trgovačke mornarice činile su motorni brodovi

velike nosivosti. Trgovačka pomorska i riječna flota opremljene modernim prevoznim sredstvima, omogućile su bitno povećanje obima prevoza u prometu sa inostranstvom. U 1990. godini, prevoz robe u lukama kod izvoza povećan je 4,5 puta, a kod uvoza 40 puta u odnosu na 1939. godinu.

Stanje PTT saobraćaja u predratnoj Jugoslaviji bilo je vrlo loše. Njegova oprema je bila na vrlo niskom tehnološkom nivou, a cjelokupne PTT usluge mnogo su zaostajale za PTT službom velikog broja zemalja Evrope. U 1939. godini, Jugoslavija je imala svega 62 hiljade telefonskih aparata u upotrebi, ili na svakih 252 stanovnika jedan telefonski aparat. U 1990. godini u Jugoslaviji je bilo 4.881 hiljada telefonskih aparata, ili na svakih pet stanovnika 1 telefonski aparat. Proizlazi da je odnos broja stanovnika na jedan aparat bio 1:50 u korist 1990. godine. Bilo je trinaest puta više telegrafskih aparata u 1989. godini nego prije pedeset godina.

Devizni prihodi organizacija saobraćaja i veza, u koje nisu uključeni prihodi od drugih usluga koje pružaju organizacije van djelatnosti saobraćaja i veza (prihodi od preleta stranih aviona preko teritorije Jugoslavije, prihodi od pristajanja stranih brodova u jugoslovenske luke i dr.) u posleratnom periodu su povećani za nekoliko desetina puta. U 1989. godini, radne organizacije saobraćaja ostvarile su devizni prihod veći od 2,4 milijarde dolara. Pomorski saobraćaj učestvovao je sa 1/2 ukupnog deviznog prihoda u ukupnom saobraćaju. U odnosu na 1965, devizni prihod saobraćajnih organizacija i veza bio je 7,8 puta veći u 1989. godini.

Saobraćaj i veze, povećali su svoje učešće u ukupnom društvenom proizvodu sa 6,8% u 1952. na 9,4% u 1990. godini.

Unutrašnja trgovina •

Tercijalni sektor privrede (trgovina, ugostiteljstvo, turizam i ostale privredne usluge) razvijao se u prvom redu, kao posljedica porasta ukupne materijalne proizvodnje, kupovne moći i životnog standarda stanovništva. Nizak nivo sveukupnog privrednog razvoja u Kraljevini Jugoslaviji, uslovljavao je nerazvijenu ili zaostalu organizaciju u cijelom tercijalnom sektoru privrede, sa primitivnim i tehnološki loše opremljenim objektima i radnjama.

Dominantan uticaj na obim i strukturu unutrašnjeg tržišta prije rata, imale su poljoprivreda i nešto razvijenija lako prerađivačka industrija. Seosko stanovništvo je mnoge svoje potrebe zadovoljavalo sopstvenom proizvodnjom, bez posredovanja tržišta, zbog pretežno naturalnog načina proizvodnje u poljoprivredi. I pored nekih viškova proizvoda u poljoprivrednim gazdinstvima, loše saobraćajne veze, a pogotovu loši ili nepostojeći lokalni putevi, sputavali su slobodnu cirkulaciju robe. Neorganizovana otkupna mreža, ostavljala je jedan broj proizvoda van prometa. Trgovinska mreža je bila usitnjena, zaostala i nerazvijena sa malim prodavnicama mješovitog tipa, sem u nekim većim gradskim naseljima gdje su trgovinske radnje bile bolje i modernije opremljene i snabdjevene.

U 1939. godini u Kralljevini Jugoslaviji bilo je 86.468 trgovačkih radnji na malo od kojih je preko polovine bilo potpuno uništeno ili porušeno za vrijeme rata. Unutrašnja trgovina, i posebno trgovina na malo, najbolje je ogledalo rasta ukupne potrošnje i potrošnje stanovništva.

Opšti pregled razvoja trgovine.

| | 1955 | 1989 | Indeks 1955=100 |
|---|--------|--------|--------------------|
| Prodavnice | 34958 | 98172 | 281 |
| Radnici | 107278 | 412594 | 385 |
| Osnovna sredstva, ti mil.din. (cijene 1972.) | 374 | 6269 | 1676 |
| Investicije, u mil.din (cijene 1972.) | 66.6 | 193 | 290 |
| Društveni proizvod, u mil.din. (cijene 1972.) | 918 | 5784 | 630 |

Razvoj trgovine poslije oslobođenja, bio je uslovljen, ulogom koju je trgovina imala u privrednom sistemu. Odmah poslije rata, nedovoljna proizvodnja i administrativno-centralistički način upravljanja privredom, potisnuli su ulogu tržišta, neposrednom distribucijom proizvoda i administrativnim određivanjem cijena i asortimana proizvoda. Ovakve mjere su bile nužne i trajale su sve do 1950. godine. Zbog racionalnosti i sigurnosti u ishrani i snabdjevanju stanovništva uz obezbjeđenje najnužnijih kućnih potreba, bile su nužne i administrativne mjere, tj. snabdjevanje preko potrošačkih karata. Oživljavanjem proizvodnje, a naročito brzim rastom industrijske proizvodnje, kako po kvantitetu, tako i po kvalitetu i

asortimanu, kao i porastom uvoza robe široke potrošnje, razvijala se i modernizovala trgovačka mreža, širenjem prodajnih i skladišnih kapaciteta i uvođenjem savremenih oblika prodaje. Izgrađen je veliki broj savremenih tipova prodavnica, samousluga, robnih kuća i slično. Trgovinska mreža je proširena u svim djelovima zemlje. Time su znatno smanjene regionalne razlike i razlike između gradskih i seoskih naselja. U odnosu na 1950, broj stanovnika na jednu prodavnicu od 499 smanjen je u 1989. godini na 245 ili dva puta, dok je prosječni prodajni prostor po jednom stanovniku povećan sa 0.9nr na 29m² ili trideset puta.

Prema tome, kapaciteti i obim unutrašnje trgovine rasli su sa porastom značaja tržišta i opštim privrednim i društvenim razvojem zemlje i standarda stanovništva.

Za 35 godina, tj. od 1955-1989. godine, broj prodavnica u Jugoslaviji je porastao 2,7 puta. Broj zaposlenih u unutrašnjoj trgovini bio je preko 580 hiljada ili 3,5 puta više nego u 1948. godini.

Tehnološka zaostalost trgovine naslijeđena iz predratnog perioda zahtjevala je nužno velika ulaganja u njen razvoj, a naročito u izgradnju trgovinskih objekata, skladišta, transporta i si. Znatnija investiciona ulaganja u trgovinu počela su 1962. i neprekidno su rasla do 1980. godine. Do smanjenja investicionih ulaganja u trgovini, dolazi posebno poslije 1983. godine. Ukupna ulaganja u trgovinu od 1952-1989. godine iznosila su 85.939 miliona dinara (po cijenama 1972). U ukupnim investicijama u osnovne fondove, trgovina je učestvovala sa 3,5% ukupnih investicija. Do 1970. godine, ulaganja u razvoj unutrašnje trgovine su učestvovala sa 29,8% a u vremenu od 1971-1989. sa 70,1% ukupnih investicija u trgovini. Investicionim ulaganjima u trgovinu znatno su povećani osnovni fondovi, tako da su isti u 1989. godini bili 17 puta veći nego 1955. godine.

Društveni proizvod u trgovini porastao je za 7,3 puta, a promet za 6,3 puta u odnosu na 1955. godinu.

Kupovna moć i povećan standard stanovništva promjenio je i strukturu prometa u trgovini. Prehrambeni proizvodi u 1989. godini opali su u ukupnom prometu od 32,8% na 30,9%, tekstil od 23,3% na 11,4%.

Promet tehničke robe je znatno porastao. Električni proizvodi, porasli su od 1,9% na 5,7%, a tečna goriva od 2,3% na 9,9% u odnosu na 1955. godinu.

Pad životnog standarda i kupovne moći stanovništva i povremene nestašice pojedinih proizvoda uslovile su i pad fizičkog obima prometa na malo za 15% od 1980-1989. godine.

Ugostiteljstvo i turizam

Kao i ostale privredne grane, i ugostiteljstvo i turizam bili su nerazvijeni u Kraljevini Jugoslaviji. Opšta ekonomska situacija, nizak standard stanovništva, velika nezaposlenost u zemlji, nisu davali mogućnosti za razvoj ovih djelatnosti. Slaba i primitivna opremljenost ugostiteljskih i turističkih objekata, vrlo loše saobraćajnice i skoro nikakva propaganda za turizam u inostranstvu, nisu privlačili inostrane turiste. Za sedam godina, tj. od 1933-1939. godine, ukupan broj turista povećan je svega 6,7%. U 1939. godini, u predratnoj Jugoslaviji boravilo je svega 939 hiljada turista, od čega domaćih 70,5%, a inostranih 29,5%. I ovako mali rast broja turista do 1938. godine, usporili su međunarodna situacija i ratne pripreme, koje su bile vrlo intenzivne u to vrijeme tako da je u 1939. smanjen broj i domaćih i stranih turista u odnosu na 1938. godinu. Gosti su se zadržavali u turističkim mjestima vrlo kratko vrijeme. Domaći turisti ostajali su oko 6, a inostrani oko 5 dana. Prema tome, ukupan broj noćenja svih turista bio je mali i iznosio je 5,448 hiljada, od čega domaćih 3.995 hiljada, (73,3%) a inostranih 1.453 hiljade (26,7%). Od inostranih gostiju Njemci su bili najbrojniji i učestvovali su sa 30%.

Od 44 hiljade registrovanih ugostiteljskih i turističkih objekata, koliko ih je bilo u 1939. godini, većina je tokom drugog svjetskog rata bila uništena ili oštećena. Mada su to, uglavnom, bile male ugostiteljske radnje, razaranje ugostiteljske mreže osjetno je uticalo prvih godina na posleratni razvoj turizma.

Kao posljedica razaranja u toku Drugog svjetskog rata i veliko osiromašnja stanovništva u Evropi, onemogućene su i znatno usporene pokretljivost i spremnost za putovanja u inostranstvo, što je znatno uticalo

na razvoj turizma u svijetu. Promjene pravca međunarodnih turističkih tokova iz različitih razloga (sigurnost, putevi, cijene, političke prilike u svakoj zemlji posebno i si.) takođe su imali znatnog uticaja i na razvoj turizma u pojedinim područjima. Na stagnaciju i opadanje broja turista u prvim posleratnim godinama uticale su, pored loše opremljenosti i malih kapaciteta, i vojno-politička situacija u našoj zemlji, zahvaljujući mjerama i vojnim pretnjama izazvanim politikom Informbiroa prema našoj zemlji. Nijedna zemlja tadašnjeg istočnog lagersa nije ostala ravnodušna već su preduzimali sve mjere da politički i privredno što više oštete i unište Jugoslaviju.

Kao što smo naprijed rekli, sve do 1952. godine, turizam - kako domaći, tako i inostrani je stagnirao. Tek 1957. godine, smanjenjem i određenim stišavanjem prilika i vojno-političkog pritiska od strane zemalja lagersa na Jugoslaviju, dolazi do porasta turističkog prometa i domaćeg i inostranog. Za jednu godinu, u 1957. u odnosu na 1956. godinu, broj turista je povećan 12%, broj noćivanja 33%, a inostranih turista 27%.

Opšti pregled razvoja ugostiteljstva i turizma

| | 1952 | 1990 | Koeficijent rasut 1952=1 |
|---|-------------------|--------|--------------------------|
| indeks fizičkog obima prometa 1955=MM) | 78 | 232 | 3.0 |
| Društveni proizvod u milionima din. (cijene iz 1972 | 268« | 9020" | 3.4 |
| Radnici (u hiljadama) | 42 | 271 | 6.5 |
| Lčžaji (u hiljadama) - 1954 | 82 ²¹ | 1341 | 16.4 |
| Turisti (u hiljadama) | | | |
| - domaći | 252.1 | 10669 | 4.2 |
| - strani | 129 | 7880 | 61.0 |
| Noćivanja turista (u hiljadama) | | | |
| - domaći | 6752 | 45003 | 6.7 |
| - strani | 461 ²¹ | 4.3370 | 94.1 |

» Jys9

²¹ 1954

Velike su razlike u razvoju turizma u SFRJ u odnosu na stanje turizma u Kraljevini Jugoslaviji. Broj domaćih turista u 1990. godini bio je veći 16 puta, a broj stranih turista za 29 puta, nego u 1939. godini. Broj

noćenja stranih turista bio je veći 30 puta. Međutim, u 1952. godini broj noćivanja stranih turista bio je znatno manji nego 1939. godine iz naprijed navedenih poznatih razloga.

Nešto veća društvena ulaganja u razvoj ugostiteljstva i turizma počela su tek poslije 1968. godine. U vremenu od 1962. do 1989. godine investirano je u ugostiteljstvo i turizam 65,6 milijardi dinara (cijena iz 1972. godine) ili 3% ukupnih društvenih investicija. Za posljednje 24 godine, izgrađen je i otvoren 601 hotel, 190 motela, 3.547 kafana, 2.308 barova i slično. Hoteli svih kategorija, raspolagali su do raspada SFR Jugoslavije sa preko 122 hiljade soba i preko 253 hiljade ležajeva. Kategorija luks i hoteli A kategorije, raspolagali su sa 21% hotelskih kapaciteta. Najveći kapaciteti, broj objekata, soba i ležajeva izgrađeni su u primorskim mjestima i činili su oko 2/3 svih kapaciteta.

Na dalji razvoj turizma i ugostiteljstva uticala je i politika obimnih i vrlo povoljnih kredita, koji su odobravani građanima u turističkim mjestima. U 1990. godini domaćinstva su raspolagala sa preko 161 hiljadu soba i 411 hiljada ležaja. Kapaciteti u privatnim domaćinstvima učestvovali su sa 30,6% ukupnih kapaciteta u turizmu i donosili su velike prihode tom stanovništvu. U dobrom broju slučajeva, prihodi od turizma bili su osnovni prihodi jednog dijela domaćinstava, a istovremeno su zapošljavali veći broj članova porodice i drugih radnika.

Opšti privredni razvoj u zemlji i znatno proširenje ugostiteljskih kapaciteta, poboljšanje saobraćaja, a posebno izgradnja i modernizacija puteva, u velikoj mjeri su doprinijeli razvoju ugostiteljstva i turizma. Prirodne ljepote Jugoslavije i blizina razvijenih zemalja Evrope, uprošćavanje carinskih i pasoških formalnosti, devizna reforma i druge mjere koje su preduzimane u zemlji, obezbjeđivale su još brži i unosniji razvoj turizma i ugostiteljstva, a posebno inostranog.

Kao rezultat ovih napora za povećanje turističkog i ugostiteljskog prometa, ostvaren je 3 puta veći porast fizičkog obima, 3,4 puta veći porast društvenog proizvoda i skoro 6,5 puta veći broj zaposlenih radnika u 1990. u odnosu na 1952. godinu. Devizni priliv od turizma (po kursu US dolara

451,0 dinara) u 1952. godini iznosio je 3,1 miliona, 1965. nešto ispod 100 miliona, a 1987. godine 1.533 miliona US dolara. U 1987. godini devizni priliv bio je 500 puta veći nego 1952. ili 15,4 puta veći nego 1965. godine. Konvertibilne devize su učestvovala sa 96% ukupnih deviznih prihoda.

Krajem pedesetih godina broj domaćih turista, a posebno inostranih, vrlo je brzo rastao. U 1990. godini broj inostranih turista povećao se 61 puta, a njihovo noćivanje 94 puta u odnosu na 1952. godinu. Veći porast noćenja od broja turista pokazuje da su se inostrani turisti zadržavali duže u Jugoslaviji 1990. nego 1957. godine. Ta povećanja su rezultat svih mjera koje su poduzimane za razvoj turizma i ugostiteljstva.

Zahvaljujući većem životnom standardu, većoj proizvodnji, većoj zaposlenosti i boljim uslovima života i stanovništvu Jugoslavije je svake godine, sa izvjesnim oscilacijama, sve više koristilo ugostiteljske usluge. U 1990. godini broj domaćih turista povećao se 4,2 puta, a broj noćenja 6,7 puta u odnosu na 1952. godinu. I za domaće turiste važi isti zaključak - boravili su u turističkim mjestima duže u 1989. godini nego u 1952. godini.

Najveći broj domaćih, a pogotovu stranih turista, boravio je u primorskim mjestima - 32% domaćih i 60% inostranih turista.

Razvoj domaćeg turističkog prometa u zemlji, bio je praćen porastom putovanja jugoslavenskih građana u inostranstvo. Godine 1939. registravano je samo 104 hiljada putovanja u inostranstvo, a u 1965. godini 1.300 hiljada ili 13 puta više. Poslije dvadeset tri godine Jugosloveni su masovno provodili godišnje odmore van zemlje i to ne samo u susjednim i evropskim zemljama, nego i na drugim kontinentima. Registravano je, da je 1988. godine iz naše zemlje otputovalo 21,3 miliona naših građana, što je 16,4 puta više nego 1965. ili 158 puta više nego 1939. godine. Ovako veliki boravak jugoslovenskih građana u inostranstvu u cilju odmora, rezultat je visoko povećanog standarda stanovništva i slobodnog putovanja naših građana u mnoge zemlje Evrope, bez bilo kakvih pasoških i graničnih ograničenja.

Najveći broj stranih turista je u našu zemlju dolazilo iz Njemačke, Italije i Velike Britanije. Turisti iz ovih zemalja činili su oko

62% stranih turista u toku godine. Jugoslavija je u dobroj mjeri iskoristila povoljne prirodne i druge uslove za razvoj turizma. Inostrani turizam se do 1988. godine u Jugoslaviji razvijao znatno višim stopama rasla, nego u drugim zemljama Evrope. Brz razvoj turizma uticao je i na opšti privredni razvoj zemlje, a posebno na razvoj saobraćaja, trgovine i drugih uslužnih djelatnosti, zapošljavanje stanovništva, značajan devizni priliv i drugo.

U cjelini uzev, postignut je relativno visok nivo razvoja turizma u posleratnoj Jugoslaviji. Jugoslavija je imala zapaženo učešće u međunarodnom turizmu. Prema podacima UN Jugoslavija je u 1985. godini učestvovala sa 1,8% inostranog turizma u cijelom svijetu.¹¹

Spoljno trgovinska robna razmjena

Obim međunarodne razmjene robe u Kraljevini Jugoslaviji bio je vrlo mali i imao je spor i neujednačen godišnji rast. Do 1930 godine godišnja vrijednost izvoza i uvoza bila je skoro izjednačena, i izvoz je pokrivaio vrijednost uvoza sa 96,5%. Od 1931-1939. godine vrijednost izvoza u svim godinama bila je veća od vrijednosti uvoza i za to vrijeme spoljno-trgovinski bilans bio pozitivan. Međutim u predratnom periodu od 1922-1939. godine izvezeno je robe u vrijednosti od 101.691 milion dinara, obračunato po kursu odnosne godine, a vrijednost uvoza bila je po istom kursu 113.527 miliona dinara. Prema tome, trgovinski bilans Kraljevine Jugoslavije bio je pozitivan i iznosio je 11.836 miliona dinara, ili vrijednost uvoza manja od izvoza za 2,1%. Struktura izvoza predratne Jugoslavije bila je vrlo nepovoljna. Poljoprivreda, šumarstvo i rudarstvo bile su glavne proizvodne grane sa izvozom uglavnom osnovnih sirovina, dok se uvozi manji dio repromaterijala i industrijskih prooizvoda.

¹¹ Anier de Statkue UN, 1990.

Spoljno trgovinska razmjena

1 USD=11,82 dinara

| | Izvoz | Uvoz | Izvoz | Uvoz | Izvoz | Uvoz |
|--|----------------------|-------|-------|-------|--------|--------|
| | 1939 | | 1955 | | 1990 | |
| | Količine u 1000 Iona | | | 338» | 3674 | 19222 |
| Vrijednost u mil.din. | 1477 | 127.1 | 3039 | 5216 | 164785 | 215989 |
| Saldo trgovinskog bilansa fi/vcv/- uvoz) mil.din. | | +204 | | -2177 | | -51204 |
| Izvoz % uvoz | | 115.7 | | 58.3 | | 76.3 |

Obim međunarodne razmjene u posleratnom periodu stalno se povećavao i bio je brži od proizvodnje. Prosječne godišnje stope rasta po desetogodištima bile su različite u spoljnotrgovinskoj razmjeni. U vremenu od 1971-1990. izvoz je rastao godišnje po stopi 11,3%, a uvoz 9,5%- U desetogodištu 1972-1980. izvoz je godišnje rastao po stopi 19,4%, dok je u vremenu 1981-1990. rastao svega 4,5%. Za isto vrijeme, uvoz je od 1972-1980 rastao po stopi 18,6%, a u vremenu 1981-1990 po stopi 2,0%. U 1988 godini, jugoslavenski izvoz bio je 105 puta veći, a uvoz 128 puta veći nego u 1939. godini. Karakteristično je, da je izvoz Kraljevine Jugoslavije od 1920-1931 bio negativan, a od 1932-1939. pozitivan. Uvozile su se u malim količinama uglavnom sirovine (vuna, pamuk, sirova nafta, kokos) za industriju, koja je i onako bila nerazvijena. Uvoz robe široke potrošnje bio je minimalan, a kafa je zauzimala prvo mjesto u uvozu robe široke potrošnje. Nije bilo potrebe ni za uvozom većih količina repromaterijala, budući da nije bila razvijena industrija, koja bi ga koristila, kao ni potrebe za uvozom mašina, niti drugih oruđa za rad.

Razvoj industrije poslije rata, i sve veći asortiman roba, konkurentnih na svjetskom tržištu, omogućili su sve šire i intenzivnije uključivanje Jugoslavije u međunarodnu podjelu rada i robnu razmjenu. Ekonomska saradnja sa inostranstvom se odvijala kroz različite oblike: robna razmjena i usluge (saobraćaj, turizam, investicioni radovi i si.), ekonomsko-tehnološka saradnja, kreditni odnosi i slično. Devedesetih godina Jugoslavija je trgovala sa blizu 100 zemalja, dok je 1946. godine imala spoljno-trgovinsku razmjenu sa 35 zemalja. Spoljnotrgovinska razmjena se počela vrlo brzo razvijati u drugoj polovini 1950. godine. U odnosu na 1955, fizički obim izvoza bio je veći 8,9 puta a uvoza 7 puta u 1990. godini.

Međutim, makaze cijena jugoslovenske spoljnotrgovinske razmjene bile su približno iste. Cijene su povećane oko 6 puta u 1989. u odnosu na 1955. godinu. Ipak, povećanje cijena je bilo malo više na štetu izvoza. Putem cijena izvoza i uvoza prelivao se jedan dio društvenog proizvoda u druge zemlje. Zbog visokog deficita u robnoj razmjeni, platni bilans sa inostranstvom ublažavan je, i djelimično pokriven prilivom deviznih sredstava iz drugih izvora.

Sa razvojem industrije, rasle su potrebe za uvozom sirovina, repromaterijala i industrijske opreme. Brz razvoj prerađivačke industrije poslije rata nije pratio odgovarajući porast domaće proizvodnje sirovina i energije, zbog čega je uvoz proizvoda za reprodukciju bio dominantan i neminovan. Uvoz materijala za reprodukciju (sirovine, poluproizvodi, pogonska goriva i gotovi proizvodi za reprodukciju) neprekidno je rastao i od 51,9% u 1954. porastao je na 64% u 1990. godini u ukupnom uvozu.

Izgradnja industrijskih preduzeća sa visokom tehnološkom opremom, zahtevala je što veći obim uvoza proizvoda sredstava rada (pogonskih mašina, elektromotora i električnih uređaja, transportnih sredstava i drugog). U 1954. godini, sredstva rada učestvovala su sa 22,2% u ukupnom uvozu. Osposobljavanjem domaće industrije za proizvodnju raznih mašina, elektromotora, saobraćajnih sredstava i drugog, smanjeno je učešće uvoza sredstava za rad u 1990. godini na 14,3%. Nasuprot tome, izvoz ove grupacije idnustrijske proizvodnje povećan je u ukupnom izvozu sa 2,8% u 1954. na 16,5% u 1990. godini.

Prvih godina poslije rata zbog privredne nerazvijenosti zemlje postojale su male mogućnosti izvoza proizvoda visoke prerade i zato je u strukturi izvoza, izvoz potrošne robe učestvovao u 1954. godini sa 40,2% i to, uglavnom, izvozom duvana, pića i stoke i mesa. U 1990. godini izvoz potrošne robe se smanjuje na 29,8%, izvozom šireg asortimana robe (namještaja, obuće i odjeće, tekstila, medicinskih, farmaceutskih i kozmetičkih preparata). Iako je uvoz potrošne robe, posljednje godine, imao širi i bogatiji asortiman, uvoz je smanjen sa 25,9% u 1974. na 21,6% u 1990. godini. Razvojem svih privrednih djelatnosti u posleratnoj izgradnji Jugoslavije, a naročito brzom izgradnjom industrije, došlo je do krupnih strukturalnih promjena izvoza i uvoza, a naročito u odnosima između poljoprivrede i industrije. U periodu od 1948-1975. godine udio

poljoprivrede i šumarstva u ukupnom izvozu smanjio se od 29,3% u 1948 na 4,9% u 1975. godini.

Struktura izvoza i uvoza po djelatnostima u %

| | 1939 | 1974 | 1990 |
|---------------------------|------|------|------|
| <i>Izvoz</i> | | | |
| Industrija i rudarstvo | 52 | 91 | 97 |
| Poljoprivreda i šumarstvo | 48 | 9 | 2 |
| Ostalo | - | - | 1 |
| <i>Uvoz</i> | | | |
| Industrija i rudarstvo | 91 | 9(1 | 92 |
| Poljoprivreda i šumarstvo | 9 | 10 | 7 |
| Ostalo | - | - | 1 |

U strukturi uvoza, industrijski proizvodi su i prije i poslije rata činili njegov najveći dio. Međutim, u strukturi izvoza velike su promjene nastale kod izvoza poljoprivrede i šumarstva u odnosu na period prije rata.

Izvoz poljoprivrednih proizvoda prije rata, činio je skoro 1/2 vrijednosti ukupnog izvoza. Poslije rata dolazi do velikog i bitnog smanjenja relativne i apsolutne vrijednosti izvoza poljoprivrednih proizvoda čije se učešće kretalo od 9 do 2% u 1990. godini.

Razvoj industrije doprinio je stabilizaciji izvoza. U izvozu industrijskih proizvoda najveće učešće u 1990. godini ostvarile su proizvodnja električnih mašina i aparata, mašinogradnja, proizvodnja saobraćajnih sredstava, proizvodnja hemijskih proizvoda i metaloprerađivačka industrija. Ovih pet grana učestvovala su sa 42% u ukupnom izvozu industrije. Isto tako, ove grane industrije imale su, pored uvoza nafte, najveće učešće u ukupnoj vrijednosti industrijskog uvoza.

Modernizacijom i uvođenjem nove tehnologije u industriji u posleratnom periodu, došlo je do velikih pozitivnih razlika u izvozu i uvozu robe po stepenu obrade. U zastarjeloj i tehnološki zaostaloj industriji, a to je pojava kod svih industrijski nerazvijenih zemalja, prevladuje izvoz neobrađenih proizvoda (sirovina), i proizvoda obične prerade, dok je izvoz proizvoda visoke prerade minimalan. Suprotan je slučaj sa uvozom. Jugoslavija je prije rata i prvih godina poslije rata bila u toj situaciji sve do sredine pedesetih godina.

Izvoz i uvoz robe po stepenu obrade

| | Izvoz | | | Uvoz | | |
|--------------------------|-------|---|------|------|---|------|
| | 1955 | 1 | 1990 | 1955 | 1 | 1990 |
| UKUPNO | 1(X) | | 1(X) | 100 | | 100 |
| Neobrađeni proizvodi | 41.9 | | 4.7 | 30.3 | | 71.2 |
| Proizvodi obične prerade | 52.4 | | 24.3 | 23.0 | | 17.0 |
| Proizvodi visoke prerade | 5.7 | | 71.8 | 45.8 | | 10.8 |

Jugoslovenski izvoz robe po stepenu obrade u 1955. bio je, uglavnom, izvoz sirovina i polufabrikata (94,3%), dok je izvoz gotovih proizvoda činio svega 4,7%, što pokazuje tadašnji nizak stepen privredne razvijenosti zemlje. Modernizacijom jugoslovenske privrede, a naročito industrije, došlo je do vrlo bitne promjene u učešću izvoza proizvoda visoke prerade. U 1990. godini izvoz proizvoda visoke prerade činio je skoro 3/4 ukupnog izvoza. Međutim, i dalje se pokazuje potreba, sobzirom na stepen tehnološke opreme za uvozom moderne tehnologije za našu privredu. U 1990. godini, SFRJ je sa svega 11% učestvovala u ukupnom uvozu robe visoke prerade.

Sto se tiče spoljnotrgovinske robne razmjene prema valutnim područjima, i tu je došlo do bitnih promjena na bolje. U 1990. godini naš izvoz na konvertibilno područje učestvovao je sa 82,8% u odnosu na 1982. godinu kada je učestvovao sa 55,6% u ukupnom izvozu. Uvoz sa klirinškog područja smanjenje sa 27,7% na 12,7% u 1990. u odnosu na 1982. godinu.

U Kraljevini Jugoslaviji glavni partner u izvozu i uvozu robe bila je Njemačka. U izvozu je učestvovala sa skoro 1/3, a u uvozu sa oko 1/2 ukupnog uvoza. Ta tradicija u saradnji u spoljnotrgovinskoj razmjeni sa Njemačkom, nastavljena je i poslije oslobođenja. Glavni partneri naše spoljnotrgovinske razmjene (SSSR, Italija i Njemačka) u ukupnom jugoslovenskom izvozu, učestvovala su sa 51,7%, a u uvozu sa 44%, u 1989. godini. Sama Njemačka učestvovala je u uvozu sa 18,4% ukupnog uvoza, a skoro sa 1/2 uvoza iz ove tri zemlje.

Evropa je bila uvijek glavni partner spoljnotrgovinske razmjene naše zemlje. U 1990. godini, u 22 evropske zemlje, naš izvoz je u ukupnom izvozu učestvovao sa 80,8%, a u uvozu sa 77,4%. Na drugo mjesto dolazi spoljnotrgovinski promet sa zemljama Azije. Ove zemlje su učestvovala sa

9,6% u izvozu i sa 13,6% u uvozu. Najveće učešće od izvozu ostvareno je sa Turskom, Iranom i Irakom, a u uvozu sa Japanom, iz kojeg je uveženo 21,1% robe od ukupnog uvoza iz zemalja Azije. Vrijednost uvezene i izvezene robe u zemlje Afrike je isti. Afričke zemlje učestvuju sa 5% u izvozu i 3,9% u uvozu. Glavni partneri su Libija i Egipat.

Sa zemljama Sjeverne i Srednje Amerike Jugoslavija ima vrlo malu trgovinsku razmjenu. Za tri godine 1988-1990. ukupni izvoz iznosio je nepunih 6% od ukupnog jugoslovenskog izvoza. Uvoz je iznosio 5,3% ukupnog jugoslovenskog uvoza i bio je veći za 21% od izvoza. Sjedinjene Američke Države su u izvozu učestvovala sa 82%, a u uvozu sa 86% od ukupnog izvoza - uvoza Sjeverne i Srednje Amerike.

Najveći partner Jugoslavije u spoljnotrgovinskoj razmjeni zemalja Južne Amerike je Brazil, koji učestvuje sa skoro 1/2 spoljnotrgovinske razmjene ovog područja. Uvoz iz ovih zemalja pokriva se sa svega 11 % našeg izvoza. I najveći deficit spoljnotrgovinske razmjene je sa Brazilom.

Cjelokupni razvoj privrede, a pogotovu visoki rast industrijske proizvodnje, bitno je promjenio strukturu izvoza i uvoza robe po robnim sektorima SMTK". Dok su ranijih godina osnovne pozicije našeg izvoza bile izvoz sirovina, stoke, pića i duvana, sedamdesetih, a pogotovu posljednjih godina, došlo je do bitne promjene u korist izvoza mašina i transportnih uređaja, gotovih proizvoda, hemijskih proizvoda i proizvoda svrstanih po izradi i materijalu. U jugoslovenskim izvoznim robnim listama, izvoz mašina i transportnih uređaja pojavljuje se tek sedamdesetih godina. U 1975. godini izvoz roba visoke prerade je učestvovao sa svega 8,9%, u 1989. godini sa preko 30% u ukupnom izvozu. Po vrijednosti izvoza gore nabrojane četiri grupe proizvoda u 1990. učestvovala su sa 83%, dok su 1975. godine učestvovala sa 42,7% ukupne industrijske proizvodnje. Stepenn razvijenosti industrije jedne zemlje ogleda se i u strukturi proizvodnje i izvoza robe visoke prerade i gotovih proizvoda. Jugoslovenska industrija je u 1975. godini izvezla 1,7% gotovih proizvoda, a 1990. godine 16% ili 9 puta više. Uvoz ove grupacije proizvoda u ukupnom uvozu učestvuje sa

" Standardna međunarodne trgovinska klasifikacija - SMTK

63%. U cilju uvođenja nove tehnologije u privrednim oblastima, a naročito u industriji, uvoz mašina i transportnih uređaja ima najveću stavku uvoza.

Razvojem mašinske industrije, elektroindustrije i šinskih i drumskih vozila, došlo je do znatnog povećanja izvoza njihovih proizvoda u ukupnom izvozu. U 1989. godini ova grupacija povećala je izvoz 1,5 puta, sa 18% u 1975. godini na 25%. Izvoz hrane i živih životinja učestvovao je sa 6,3%, a uvoz sa 10,3% u 1990. godini.

Jugoslavija je 1989. godine imala 270 spoljnotrgovinskih organizacija, u kojima je bilo zaposleno 53.986 radnika. Po broju zaposlenih, bilo je organizacija koje su zapošljavale od 1-15 i onih sa preko 250 radnika. Šezdeset četiri spoljnotrgovinske organizacije koje su zapošljavale 65% ukupnog broja zaposlenih, ostvarile su fakturisane realizaciju spoljnotrgovinskog prometa od 51%, i učestvovala u društvenom proizvodu spoljnotrgovinske razmene sa istim procentom. Spoljnotrgovinske organizacije sa manjim brojem zaposlenih, ostvarile su bolje rezultate. U organizacijama do 30 radnika radilo je 598 radnika ili 1,1%. Troškovi (dnevnice, putni troškovi i lična primanja) bili su veći kod preduzeća sa većim brojem radnika, nego kod organizacija sa manjim brojem zaposlenih u poređenju sa visinom fakturisanje realizacije, pa iz toga proizlazi da su spoljnotrgovinska preduzeća sa manjim brojem zaposlenih ekonomičnije poslovala.

Po jednom zaposlenom radniku u spoljnotrgovinskim organizacijama, koje su zapošljavale preko 250 radnika, ostvareni društveni proizvod bio je manji za 1/3 od ostvarenog društvenog proizvoda u manjim organizacijama (sa 16-29 radnika), međutim lični dohoci su im bili veći za 12%.

Po broju i vrijednosti materijalnih prava na tehnologiju i patente prodatih inostranstvu i kupljenih iz inostranstva, vidi se zaostalost tehnologije naše privrede. Za 11 godina od 1979-1989. naša zemlja prodala je ukupno 240 materijalnih prava na tehnologiju u inostranstvu. Od toga 31 patent. Vrijednost prodatih prava za ovo vrijeme iznosila je 31.449 hiljada dinara, a vrijednost patenata 7.373 hiljade dinara.

Kupljenih materijalnih prava na tehnologiju u inostranstvu bilo je 3.458, a patenata 598. Ukupna vrijednost kupljenih materijalnih prava na tehnologiju je 11,5 puta veća, a patenata 8,3 puta od prodatih materijalnih prava na tehnologiju i patente.

Najveći broj kupljenih prava i patenata ostvaren je u industriji. Od ukupno 136 kupljenih materijalnih prava u 1989. godini industrija i rudarstvo kupili su 115, kao i svih 18 kupljenih patente.

Razvijene zemlje su u 1989. godini prodale Jugoslaviji 17 patenata i ukupno 125 materijalnih prava na tehnologiju, u čemu Njemačka učestvuje sa 30% ukupno prodatih prava i sa 35% prodanih patenta. Osam prava i jedan patent kupljeni su u socijalističkim zemljama, i tri prava u zemljama u razvoju.

Po grupama zemalja, najveći deficit je ostvaren u robnoj razmjeni sa razvijenim zemljama zapada. Za posljednje tri godine uvoz sa razvijenim zemljama i zemljama u razvoju bio je pokriven izvozom sa 74%, a sa ostalim zemljama sa 94%.

U cjelini uzev, sve šire otvaranje jugoslovenske privrede prema svjetskom tržištu, donijelo je značajne koristi u podsticanju bržeg razvoja i unapređenja kvaliteta u svim proizvodnim oblastima, a prvenstveno u industrijskoj proizvodnji, preko transfera tekovina naučno-tehničkog progressa razvijenih zemalja.

Platni bilans Jugoslavije

Tekući platni bilans zemlje izražava se ekonomskim transakcijama sa drugim zemljama (robna razmjena, nerobni promet (usluge) i drugi nerobni prihodi (doznake radnika), transferi i drugi nerobni rashodi (kamate)).

U posleratnom periodu, u cilju što bržeg savlađivanja istorijske zaostalosti zemlje, jugoslovensko društvo se opredjelilo za velika

izdvajanja društvenog proizvoda za investicije, s težnjom za stalnim rastom lične, zajedničke i opšte društvene potrošnje. Domaća proizvodnja nije mogla zadovoljiti ovako veliku potrošnju, zbog čega je dolazilo do stalnog deficita u trgovinskoj razmjeni sa inostranstvom, pa prema tome, bila su potrebna i dodatna devizna sredstva. Za Jugoslaviju, kao i za sve zemlje u razvoju, karakteristično je da je povećanje robne razmjene s inostranstvom u stalnom deficitu trgovinskog bilansa.

Tekući platni bilans Jugoslavije je u posleratnom periodu, najveći broj godina pokazivao stalnu deficitarnost. Do 1983. godine tekući platni bilans zemlje bio je samo pet godina pozitivan (1954, 1956, 1965, 1972, 1973.) a posljednjih sedam godina postojanja SFR Jugoslavije stalno pozitivan. Sve do 1960. godine deficit platnog bilansa bio je mali i dostizao je godišnje do 100 miliona dolara. Pojavom svjetske energetske krize 1973/74 i velikim povećanjem cijena nafte, došlo do naglog rasta deficita trgovinskog bilansa, pa prema tome i tekućeg platnog bilansa. U 1974. godini, deficit platnog bilansa prelazio je milijardu dolara i sve do 1981. neprekidno je rastao.

U 1990. godini, znatno je povećan negativni saldo trgovinskog bilansa u odnosu na poslednjih osam godina i iznosio je 51,2 milijardi dinara ili 4.332 miliona dolara. Od 1982-1990. godine, negativni saldo trgovinskog bilansa sa konvertabilnim područjem iznosio je 217,5 milijardi dinara ili 18,4 milijarde dolara, a sa zemljama klirinškog područja je bio pozitivan za 3,8 milijardi dinara ili 321 milion dolara (po kursu 1 USD=11,82 dinara). U spoljno trgovinskoj razmjeni sa klirinškim područjem nisu na dugove obračunavane kamate, pa je prema tome to područje bilo privilegovano na štetu naše zemlje, za razliku od naših dugovanja na konvertabilnom području - gde su kamate plaćane za sva dugovanja i iste nisu bile male.

Platni bilans SFRJ 1985-1990 "

u milionima dolara

| Godina | Saldo | | | | | |
|--------|-------------------------------|------------------------|-------------------|----------------------------------|--------|-----------|
| | tekućeg platnog bilansa | trgovinskog bilansa | bilansa usluge | doznake radnika ²¹ | kamate | transferi |
| 1985 | +253 | -1601 | + 1958 | + 1001 | -1664 | +580 |
| 1986 | +246 | -2012 | +2505 | +92 | -1749 | +640 |
| 1987 | +512 | -1178 | +2730 | + 174 | -1710 | +740 |
| 1988 | +176.3 | -550 | +2995 | +600 | -1783 | +814 |
| 1989 | + 1514 | -1442 | +3044 | +514 | -1469 | +913 |

¹ Od 1985 podaci iskazani po lekućem kurs dolara

²¹ Nije uključen odliv deviza sa privatnih računa

Poslednjih pet godina (1985-1989) jugoslovenski saldo tekućeg platnog bilansa bio je pozitivan. Mada od ovih 5 elemenata koji su prikazani u tabeli kao osnovni agregati tekućeg platnog bilansa svaki ima svog udjela u formiranju saldo platnog bilansa.

Odlučujući uticaj je imao trgovinski bilans, budući da je on po svom obimu najveći. Posljednjih 5 godina saldo trgovinskog bilansa je znatno niži od ranijih godina, a naročito od 1983. godine, kada je došlo do njegovog naglog pada. Samo u 1979. godini, negativan saldo trgovinskog bilansa iznosio je 7.225 miliona dolara i tad je bio najveći u posleratnom periodu. Deficit trgovinskog bilansa se često iz godine u godinu mjenjao zbog većeg ili manjeg uvoza i izvoza, devalvacije dinara i drugih mjera ekonomske politike.

Bilans usluga (turizam, prevoz i osiguranje) bio je stalno pozitivan i on je svojim učešćem znatno smanjivao saldo negativnog platnog bilansa.

Priliv deviza od doznaka radnika do 1970. godine, bio je jako skroman. Tek krajem sedamdesetih godina doznake radnika su brzo rasle, tako da su u 1981. iznosile 2.042 miliona dolara. Poslije dolazi do naglog pada radničkih doznaka, tako da se u 1989. godini one smanjuju na 1/4 u odnosu na 1981.

Plaćanje kamate na kredite i ostale dugove, imalo je neprekidno negativan uticaj na tekući platni bilans. U 1978. godini, otplata kamata iznosila je svega 300 miliona dolara, a za ranije godine bile su znatno manje. Dospjećem otplate uzetih kredita posleije 1978. godine, iznosi otplata kamata stalno su se povećavali i znatno su uticali na veći deficit platnog bilansa. Za posljednjih 12 godina, otplata kamata nikada nije bila manja od 1.500 miliona dolara, a u 1988. godini otplata je iznosila 1.783 miliona dolara.

Suficit kod transfera (doznake iseljenika, inostrane penzije i si.) neprekidno je bio pozitivan, nažalost sa malim vrijednostima. Devizni prilivi od transfera, kretali su se godišnje od 37 miliona dolara do 913 miliona dolara u 1989. kada su bili i najveći.

Nastojanja, da se stepen pokrivenosti deficita trgovinskog bilansa pokrije većim deviznim prihodima iz nerobnih transakcija nisu uspjele, kao što se nije uspelo nastojanjima smanjenja uvoza i povećanja izvoza.

Usporen rast uvoza krajem sedamdesetih godina, a u nekim godinama i smanjenje uvoza, a istovremeno povećan izvoz doveo je do smanjenja deficita trgovinskog bilansa. Tako je u 1979. godini izvoz pokrivaio uvoz sa 48,5%, a u 1989. sa 89,8%. U 1990. godini dolazi do smanjenja pokrivenosti uvoza izvozom (76,3%) zbog vrlo visokog skoka uvoza.

Devizna štednja stanovništva

Prvih godina posle rata, stanovnici SFRJ imali su male iznose na svojim deviznim štednim knjižicama. Tek krajem 1966. godine, ukupna devizna štednja stanovništva iznosila je 189 miliona njemačkih maraka.

Uz rast ukupne proizvodnje, veće zaposlenosti, većih primanja stanovništva u zemlji, a pogotovu odlaskom naših radnika na privremeni rad u inostranstvo, iz godine u godinu, povećavali su se ulozi na štednim

deviznim računima u zemlji. Krajem 1975. godine devizna štednja dostiže iznos od 5.535 miliona DM, a deset godina poslije, tj. 1985. devizna štednja stanovništva je povećana preko 3,5 puta (19.600 DM). Pet godina prije raspada SFRJ, godišnje stope rasta devizne štednje stanovništva kretale su se od 15-25%. Međutim, za posljednjih 5 godina (1985-1990) devizna štednja stanovništva porasla je za svega 700 miliona DM.

Obaveze Narodne banke Jugoslavije po osnovu "stare devizne štednje" na dan 31.III 1994. godine iznosile su preko 6.533 miliona njemačkih maraka. Veliki je broj štediša (3,7 miliona) koji očekuju rješenja za svoja vlastita uložena sredstva. Prosječni ulog po jednom štediši je oko 1800 DM. Najveći je broj onih deviznih štediša (46%) čiji se ulozi kreću do 20 DM, a masa te dugovne štednje iznosi 0,21%. Štediše sa ulogom preko 10.000 DM čine 3,15% populacije a vrijednost ovih uloga u cijeloj masi devizne štednje iznosi 71,5%>".

i

"Izvoz: Mladen Denkić "Ekonomija destrukcije".